

ΑΠΟ ΤΟΝ ΛΙΒΑΝΟ ΕΩΣ ΤΗ ΒΑΡΚΙΖΑ

ΜΑΪΟΣ 1944 – ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1945

Η εθνική ενότητα

Η ίδρυση της *Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ)* τον Μάρτιο του 1944, η ανάδειξή της σε πραγματικό κυβερνητικό σκήμα τον Απρίλιο και η σύγκληση του Εθνικού Συμβουλίου τον επόμενο μήνα άλλαξαν ριζικά το πολιτικό σκηνικό στην Ελλάδα. Η Αντίσταση αναδείχθηκε ως τρίτος πόλος σε ένα τοπίο που έως τότε περιλάμβανε δύο κυβερνητικές εκδοχές άμεσα συνδεδεμένες με τα εμπόλεμα στρατόπεδα. Την κυβέρνηση δηλαδή της Αθήνας, στην πολιτική –και μάχιμη– πλέον εκδοχή της με τον Ιωάννη Ράλλη πρωθυπουργό και τα Τάγματα Ασφαλείας, και εκείνη του Καΐρου, επίσης αναπλασμένη και μαχητική, με τον Γεώργιο Παπανδρέου επικεφαλής της. Αυτός ο τρίτος κυβερνητικός πόλος, τον οποίο δημιούργησε η Αντίσταση, ήταν επιπλέον ο πιο ισχυρός από τους τρεις, όσον αφορούσε το κύρος, την κοινωνική και πολιτική επιφάνεια, τη λειτουργία της στο έδαφος και στην κοινωνία της Ελλάδας. Με αυτά τα δεδομένα πλέον η χώρα βάδιζε προς την απελευθέρωση από τον ζυγό του Άξονα και πάνω σε αυτά θα στηριζόταν το μεταπολεμικό καθεστώς της.

Κανείς από τους τρεις κυβερνητικούς πόλους που αναφέραμε παραπάνω δεν είχε τη δύναμη να επιβάλει από μόνος του τις επιλογές του. Η κυβέρνηση του Καΐρου εξακολουθούσε να έχει το σημαντικό πλεονέκτημα της συμμαχικής αναγνώρισης (Βρετανικής και όχι μόνο) αλλά και να συνδέεται με την τόσο απαραίτητη για τη χώρα διεθνή βοήθεια. (Το 1943 οι εισαγωγές της χώρας από τη Βόρεια Αμερική –ΗΠΑ, Καναδά– ήταν δεύτερες σε όγκο και αξία πίσω από τις εισαγωγές από τη Γερμανία, οι οποίες περιλάμβαναν τα απαραίτητα υλικά και μηχανήματα για την κατασκευή των στρατιωτικών έργων. Το 1944, στην πριν από την απελευθέρωση περίοδο, οι εισαγωγές από τις ΗΠΑ πέρασαν στην πρώτη θέση – κατάσταση μοναδική στον τότε εμπόλεμο κόσμο.) Η ΠΕΕΑ είχε πίσω της το κύρος της Αντίστασης, έδαφος και πληθυσμό, την ελεύθερη Ελλάδα και

Η ίδρυση του ΠΕΕΑ (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρω-

ένα σημαντικό ποσοστό στις πολιτικές προτιμήσεις των Ελλήνων. Ακόμα και η κυβέρνηση Ράλλη στην Αθήνα είχε ορισμένα διαπραγματευτικά χαρτιά στα χέρια της. Σε έναν βαθμό εκπροσωπούσε τα τμήματα εκείνα του πληθυσμού που ευνοήθηκαν από το κερδοσκοπικό κλίμα και τις δραστηριότητες της Κατοχής και εμφανίζονταν φανατικά αποφασισμένα να προασπίσουν με κάθε μέσο την κοινωνική τους ανέλιξη. Επιπλέον, τα Τάγματα Ασφαλείας και οι διπρόσωπες «εθνικές οργανώσεις» της πρωτεύουσας ήταν μία πραγματική στρατιωτική δύναμη, η μόνη ικανή να ισορροπήσει κάπως την κυριαρχία του *Ελληνικού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ)* στο ελληνικό έδαφος. Οι δικοί της μηχανισμοί θα βρίσκονταν εξάλλου στα πράγματα την κρίσιμη ώρα της απελευθέρωσης. Όλα αυτά καθιστούσαν το μέλλον εξαιρετικά περίπλοκη υπόθεση.

Τα γεγονότα του Απριλίου του 1944 πιστοποιούσαν αφενός τη σύνθετη διάσταση της ελληνικής πολιτικής σκηνής και σχεδόν έπεισαν, ακόμα και τους πλέον αισιόδοξους, ότι οι διαφορές που χώριζαν τους πολλούς εξουσίας ήταν αγεφύρωτες. Ανάμεσα στα γεγονότα αυτά, το πιο σημαντικό ήταν η γενική εξέγερση του ελληνικού στρατού της Μέσης Ανατολής –με βασικό αίτημα τη συνεννόηση της κυβέρνησης του Καϊρού με την ΠΕΕΑ– που είχε ως αποτέλεσμα τη διάλυσή του και τη μετέπειτα αντικατάστασή του από ένα μικρότερο στρατιωτικό σώμα απόλυτα πιστό στην εκεί κυβέρνηση, την 3η Ορεινή ταξιαρχία. Ένα δεύτερο ήταν η διάλυση του στρατιωτικού τμήματος της *Εθνικής και Κοινωνικής Απελευθέρωσης (ΕΚΚΑ)*, του 5/42 Συντάγματος και ο φόνος –μέσα στα γεγονότα– του αρχηγού της οργάνωσης, συνταγματάρχη Ψαρρού. Ακολουθούσαν οι εξελίξεις στην Αθήνα, όπου η συσπείρωση των αντιεαμικών ομάδων έδειχνε να προετοιμάζει πραξικοπηματικές καταστάσεις για την ώρα της απελευθέρωσης. Μέσα από αυτές τις αντιθέσεις και τις εχθρότητες θα προέκυπταν οι νέες ισορροπίες.

Η Συνδιάσκεψη και το Σύμφωνο του Λιβάνου

Την ώρα που στα Βουνά της Ευρυτανίας η Αντίσταση ολοκλήρωνε την πολιτική της οικοδόμηση με την ΠΕΕΑ και τη σύγκληση του Εθνικού Συμβουλίου, δραστήριες διεργασίες συνέβαιναν στη Μέση Ανατολή. Εκεί έγινε η πιο ουσιαστική, όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια, πολιτική κίνηση της περιόδου. Η εξωτερική έκφραση αυτής της αλλαγής σηματοδοτήθηκε από την ανάληψη της πρωθυπουργίας της εξόριστης κυβέρνησης από τον Γεώργιο Παπανδρέου ο οποίος αναρριχήθηκε στη θέση του Τσουδερού σε βάρος

Με το κίνημα του Απριλίου 1944 κορυφώθηκε η ανάπτυξη πολιτι-

Ο συνταγματάρχης Δημήτριος Ψαρρός.

του πλέον ισχυρού έως τότε πολιτικού της εξόριστης κυβέρνησης, του Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Η άνοδος του Παπανδρέου συνοδεύτηκε από ριζική αλλαγή πολιτικής γραμμής. Η τελευταία προήλθε ως ιδέα εν μέρει από τον ίδιο τον Γεώργιο Παπανδρέου, έτυχε όμως επεξεργασίας και αποδοχής από τη βρετανική πλευρά.

Μέχρι τότε, στο πλαίσιο των γενικών αρχών και θέσεων πάνω στις οποίες γίνονταν ο αγώνας ενάντια στις δυνάμεις του ναζισμού και του Άξονα, το μεταπολεμικό καθεστώς της Ελλάδας δεν μπορούσε να προέλθει παρά από τη νόμιμα αναγνωρισμένη από τους συμμάχους κυβέρνηση, την Αντίσταση, ή, με βάση τον δεδομένο στην χώρα συσχετισμό, από την προσέγγιση και τη συνεννόηση αυτών των δύο πλευρών. Η καινοτομία συνίστατο στη διαπίστωση ότι αυτή η μονόπλευρη εξέλιξη δεν ήταν αναγκαία. Η κυβέρνηση του Καΐρου μπορούσε να έρθει σε συνεννόηση και με την κυβέρνηση της Αθήνας ή τουλάχιστον με τμήματα του κατοχικού κράτους στη βάση κάποιων πιστευτών προσχημάτων. Το κυριότερο από τα τελευταία ήταν η «κόκκινη βία», τα σκληρά μέτρα –πραγματικά ή ανύπαρκτα– που έπαιρνε ο ΕΛΑΣ απέναντι στους αντιπάλους του. Φυσικά, σε συνθήκες εμφύλιας σύρραξης, μετά τη δημιουργία των Ταγμάτων Ασφαλείας, οι υπερβάσεις δεν έλειπαν, ήταν όμως εξαιρετικά τολμηρό να ταυτίζονται οι πρακτικές του ΕΛΑΣ με εκείνες των κατακτητών της χώρας. Ο Τσώρτσιλ και ο Παπανδρέου έκριναν πως υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις επιβαλόταν η τολμή. Με αυτή τη λογική κλήθηκε μία μεγάλη συνδιάσκεψη στη Μέση Ανατολή με εκπροσώπους όλων των πλευρών ώστε να αποφασιστεί εκεί το μεταπολεμικό καθεστώς της χώρας. Η διάσκεψη έγινε –για λόγους απομόνωσης και μυστικότητας– στα βουνά του Λιβάνου και από αυτή τη χώρα πήρε την ονομασία της.

Στην ουσία επρόκειτο για τη συγκρότηση ενός δεύτερου Εθνικού Συμβουλίου, ολότελα διαφορετικού από εκείνο που συγκαλούσε τις ίδιες ημέρες η Αντίσταση στην ελεύθερη Ελλάδα. Σε αυτό θα μετείχαν «εκπρόσωποι» πολιτικών και οργανωτικών μορφωμάτων χωρίς διακρίσεις. Παλαιά και νέα σχήματα θα μετείχαν ισότιμα ανεξάρτητα από το τι πραγματικά αντιπροσώπευαν. Για παράδειγμα, οι «εθνικές οργανώσεις» της Αθήνας –από τις οποίες οι περισσότερες ακροβατούσαν στα όρια του δωσιλογισμού– ή τα από καιρό παροπλισμένα «αστικά κόμματα» αποκτούσαν έτσι μία παρουσία ισόβαρη με την αντίστοιχη του *Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ)*. Το σώμα που συγκροτήθηκε στον Λίβανο στις 17-20 Μαΐου έμοιαζε, από αυτή την άποψη, με έντεχνα χτισμένο

Ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου με τον Βρετανό

θεατρικό σκηνικό και σύμφωνα με τα αρχαιακά τεκμήρια ως τέτοιο είχε οργανωθεί. Η εκτίμηση ότι η Αντίσταση δεν μπορούσε παρά να συμμετάσχει σε αυτή τη διαδικασία αποδείχθηκε σωστή και ο Παπανδρέου με τους Βρετανούς στήριξαν σε αυτό το θεμέλιο τη μετέπειτα πολιτική τους. Αυτό που στην ουσία επέδειξε η τελευταία ήταν η δυνατότητα «γεφύρωσης» των διαφορών ανάμεσα σε σημαντικά τμήματα του «κράτους των Αθηνών» και την κυβέρνηση του εξωτερικού. Η σύγκλιση αυτή, στην οποία το *EAM* και η *ΠΕΕΑ* δεν μπορούσαν να παρέμβουν έχοντας ανοικτό μέτωπο πολέμου με τις δυνάμεις της Αθήνας, κυριολεκτικά μετέτρεπε το πολιτικό σκηνικό. Ο αντικομμουνισμός νομιμοποιείτο και η περί «τρομοκρατίας» της Αριστεράς φιλολογία (με την αξιοποίηση στο έπακρο γεγονότων όπως η δολοφονία του συνταγματάρχη Ψαρρού), όσο παράδοξη και αν φαινόταν σε εποχές στις οποίες ο κατακτητής και οι συνεργάτες του επιδείκνυαν καταστροφική και φονική υστερία, έδινε ένα περιεκτικό πολιτικό μήνυμα.

Το τελικό προϊόν αυτού του ελιγμού ήταν το σύμφωνο του Λιβάνου. Εξισώνοντας την *κόκκινη τρομοκρατία* με εκείνη των κατακτητών και των δωσίλογων, το σύμφωνο τοποθετούσε την κυβέρνηση Παπανδρέου σε έναν ρόλο επιδιαιτητή της εσωτερικής διαμά-

Στις 17 Μαΐου 1944 αντιπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνη-

Το Σύμφωνο του Λιβάνου

Τελική ομιλία Γεωργίου Παπανδρέου
(αποσπάσματα)

Κεφάλαιον Πρώτον

Η ανασύνταξις και πειθάρκνησις των ενόπλων ελληνικών δυνάμεων της Μέσης Ανατολής υπό την σημαίαν της ελληνικής πατρίδος.

Όλοι εμείναμε σύμφωνοι ότι η στασις της Μέσης Ανατολής απετέλεσε έγκλημα εναντίον της πατρίδος. Όλοι επίσης εμείναμε σύμφωνοι ότι η ανάκρισις πρέπει να συνεχιστεί και ότι οι υποκινηταί της στάσεως πρέπει να τιμωρηθούν αναλόγως προς τας ευθύνας των. Το επιχείρημα ότι εκινήθησαν από το αίτημα της Κυβερνήσεως Εθνικής Ενότητος δεν είναι δυνατόν να τους απαλλάξη της ευθύνης, διότι, εάν εις καιρόν πολέμου η διαφωρία

περί Κυβέρνησιν νομιμοποιεί την στάσιν, τότε το Αλβανικόν Έπος θα έπρεπε να μην είχε υπάρξει.

Ποίον θα είναι το πνεύμα με το οποίον θα γίνη η ανασύνταξις. Διεπιστώθη ομοφώνως ότι δεν μπορούν να ισχύσουν πολιτικά κριτήρια. Θα ισχύσουν μόνο εθνικά και στρατιωτικά κριτήρια. Και μόνον με αυτά θα γίνει η ανασύνταξις των ενόπλων δυνάμεων.

[...]

Κεφάλαιον Δεύτερον

Η ενοποιήσις και πειθάρχησις υπό τας διαταγάς της Εθνικής Κυβερνήσεως όλων των ανταρτικών Σωμάτων της Έλευθερας Ελλάδος, καθώς και η κινητοποιήσις όλων των μαχητικών δυνάμεων του Έθνους εναντίον των κατακτητών.

Και εις αυτό το κεφάλαιον νομίζω ότι η σύμπτωσις είναι απόλυτος. Διότι όλοι δεχόμεθα ότι είναι αδύνατον εις το διηνεκές να αποτελέση μόνιμον κατάστασιν η ανταρτική σύνθεσις και ότι πρέπει να βαδίσωμεν το ταχύτερον προς την δημιουργίαν του Εθνικού μας Στρατού, ο οποίος θα είναι απηλλαγμένος πάσης επιρροής κομμάτων και οργανώσεων, θα ανήκη μόνον εις την πατρίδα και θα υπακούη εις τας διαταγάς της κυβερνήσεως. Αλλά όλοι δεχόμεθα επίσης, ιδίως μετά την επιστολήν του συμμαχικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, το οποίον υπενθυμίζει ότι πάσα μεταβολή δεν πρέπει να οδηγήσῃ εις ελάττωσιν της αντιστάσεως, ότι άμεσος επιδίωξις της αντικαταστάσεως δεν ἔ ανταποκρίνεται εις τας ανάγκας του αγώνος. Και η μία πλευρά αποδέχεται ότι είναι αδύνατον να αποτελέση μόνιμον κατάστασιν η ανταρτική σύνθεσις και η άλλη επίσης ότι είναι αδύνατον να είναι τούτο άμεσος επιδίωξις.

[...]

Κεφάλαιον Τρίτον

Η κατάργησις της τρομοκρατίας εις την Ελληνικὴν ὑπαιθρον και η παγίωσις της προσωπικής ασφάλειας και της πολιτικής ελευθερίας του Λαού, όταν και όπου ο κατακτητής αποσύρεται.

Ο όρος «τρομοκρατία» επεβεβαιώθη από την μίαν πλευράν, ημφισβητήθη από την άλλην. Δεν μας είναι απαραίτητος δια την αποκρυστάλλωσιν. Μας αρκεί η κοινή διαπίστωσις ότι εις την ὑπαιθρον θα διασφαλισθῇ η τάξις, η προσωπική ασφάλεια και η πολιτική ελευθερία.

Και εις τας πόλεις επίσης θα καταβληθούν προσπάθειαι όπως εκλείψουν τρομοκρατικαί

Ο Γεώργιος Παπανδρέου, ρήτορας με χειμαρρώδη πολιτικό

εκδηλώσεις.

[...]

Κεφάλαιον Τέταρτον

Η συνεχής μέριμνα δια την επαρκή αποστολήν τροφίμων και φαρμάκων εις την υπόδουλον Ελλάδα επίσης και την ορεινήν. Η ομοφωνία υπήρξε πλήρης.

Κεφάλαιον Πέμπτον

Η εξασφάλις κατά την προσεχή από κοινού μετά συμμαχικών δυνάμεων απελευθέρωσιν της πατρίδος, της τάξεως και της ελευθερίας του Ελληνικού Λαού, εις τρόπον ώστε απηλλαγμένοι και υλικής και ψυχολογικής βίας, να αποφασίσω κυρίαρχος και δια το πολίτευμα και δια το κοινωνικόν καθεστώς και δια την Κυβέρνησιν της αρεσκείας του.

[...]

Κεφάλαιον Έκτον

Η επιβολή σκληρών κυρώσεων κατά των προδοτών της πατρίδος και κατά των εκμεταλλευτών της δυστυχίας του λαού μας.

Είμεθα σύμφωνοι και επί του θέματος αυτού.

[...]

Κεφάλαιον Όγδοον

Η πλήρης ικανοποίησις των Εθνικών μας δικαίων. Αι μεγάλοι υπηρεσίαι και θυσίαι μας, τα ολοκαυτώματα της πατρίδος μας δεν ημπορούν να έχουν άλλην δικαίωσιν ειμή την δημιουργίαν μιάς νέας ελευθέρως και μεγάλης Ελλάδος.

[...]

Κύριοι αντιπρόσωποι,

Αποκομίζω την εντύπωσιν ότι επήλθε πλήρης σύμπτωσις απόψεων επί του εθνικού προγράμματος της μελλούσης να σχηματισθή Κυβερνήσεως Εθνικής Ενώσεως.

Εάν ούτως έχει, προτείνω όπως το κείμενον του Εθνικού προγράμματος καθώς επεξηγήθη, θεωρηθή ως Εθνικόν μας συμβόλαιον και υπογραφή υπό πάντων των αντιπροσώπων.

20 Μαΐου 1944

(έπονται αι υπογραφαί των 25 αντιπροσώπων)

Από το ανθολόγιο, «Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης», τόμος Α', 1981, σ. 72-75.

κης στη χώρα, της σύγκρουσης ανάμεσα στην Αντίσταση και στην κατοχική κυβέρνηση της Αθήνας, με μοναδική βάση το κύρος που της προσέδιδε η ειδική σχέση με τους Βρετανούς. Γινόταν σαφές ότι τίποτα δεν μπορούσε να γίνει αν δεν περνούσε από το Κάιρο, ενώ το τελευταίο μπορούσε πλέον να επιβάλει τις θελήσεις του απειλώντας να στρέψει τις συμπάθειές του και τη συνεργασία του προς τη μία ή την άλλη πλευρά. Η αναβάθμιση παραγόντων της κατοχικής εξουσίας διαμέσου των αποδεκτών «εθνικών οργανώσεων» –που εκπροσωπούσαν στη διάσκεψη του Λιβάνου– έδειχνε τον τρόπο με τον οποίο μπορούσαν να υλοποιηθούν αυτές οι απειλές.

Ο δρόμος προς την κυβέρνηση εθνικής ενότητας

Η συμφωνία του Λιβάνου δεν ήταν οπωσδήποτε η καλύτερη βάση συμβιβασμού για την Αντίσταση, η οποία από τη θέση του πρωταγωνιστή των εξελίξεων υποβαθμίστηκε ξαφνικά σε απλή συνιστώσα ενός παζλ του οποίου η τελική εικόνα έμελλε να είναι η κυβέρνηση «εθνικής ενότητας». Οι αντιρρήσεις που συνάντησε η συμφωνία στην ελεύθερη Ελλάδα ήταν πραγματικές και ενίοτε έντονες, αν και η πειθαρχία του ΚΚΕ –και το αίσθημα της αυτοπεποίθησης που διέτρεχε τη χώρα ενόψει της απελευθέρωσης– λειτούργησε αποφασιστικά προς τον κατευνασμό τους. Η ουσία ήταν ότι ο συμβιβασμός ήταν απαραίτητος. Το κίνημα της Αντίστασης, ακόμα και στην κυβερνητική-κρατική εκδοχή του, δεν ήταν σε θέση να διαχειριστεί τα προβλήματα που συσσωρεύονταν στην προς απελευθέρωση χώρα. Ο πληθωρισμός έκανε εντυπωσιακά άλματα το καλοκαίρι του 1944, η παραγωγή κατέρρεε και η ανεργία γινόταν καθεστώς για τις μικρές και μεγάλες πόλεις. Η επιβίωση μεγάλου μέρους των Ελλήνων εξαρτιόταν από τα τρόφιμα που διοχέτευαν οι Ηνωμένες Πολιτείες διαμέσου του Ερυθρού Σταυρού στη χώρα – σχεδόν έξι κιλά τον μήνα για κάθε άτομο το καλοκαίρι του 1944. Οι Βρετανοί διπλωμάτες δεν έχαναν ευκαιρία να θυμίζουν έντεχνα την πικρή αλήθεια: η πείνα θα μπορούσε εύκολα να γίνει το απόλυτο όπλο της πολιτικής.

Στη διάρκεια του Ιουλίου πολλαπλασιάζονταν οι διεθνείς πιέσεις προς το ΚΚΕ και το ΕΑΜ για συμμετοχή στην κυβέρνηση Παπανδρέου, ενώ ταυτόχρονα η βρετανική στάση γινόταν ολοένα και πιο σκληρή, σχεδόν καθαρά απειλητική. Οι σχετικές δηλώσεις των Βρετανών στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο –του πρωθυπουργού Τσώρτσιλ και του υπουργού Εξωτερικών Ήντεν– άφηναν ελάχιστα περιθώρια για παρερμηνείες. Το

ΚΚΕ, το ΕΑΜ, η ΠΕΕΑ βρίσκονταν πλέον σε καθαρά αμυντική θέση και προοδευτικά περιόρισαν τα αιτήματά τους Δίπλα στο πάγιο αίτημα για ρητή και κατηγορηματική καταδίκη των Ταγμάτων Ασφαλείας άφησαν μόνο την αντικατάσταση του Παπανδρέου από άλλον πιο μετριοπαθή πολιτικό. Και αυτά απορρίφθηκαν. Η μεν παραίτηση του πρωθυπουργού τέθηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο το οποίο φυσικά την απέρριψε, ενώ για τα Τάγματα Ασφαλείας η απάντηση ήταν κατηγορηματική: «τα χαρακτηρίσαμε ως όργανα των Γερμανών στον Λίβανο αλλά εκείνο που τα συντηρεί είναι ο εμφύλιος πόλεμος που προκαλεί η άρνηση της εθνικής ενότητας και ο ΕΛΑΣ, άρα τι οφελούν οι δηλώσεις...» (Παπανδρέου προς ΠΕΕΑ, 4 Αυγούστου 1944).

Στις 21 Αυγούστου 1944, σε μία ακόμα κίνηση επιβεβαίωσης της βρετανικής υποστήριξης στο κυβερνητικό σχίσμα του Παπανδρέου, ο Τσώρτσιλ συναντήθηκε μαζί του στη Ρώμη. Δεν έγινε καμία οικονομία λόγων και εκφράσεων από βρετανικής πλευράς προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης του κύρους –και της αυτοπεποίθησης ίσως– του Έλληνα γένη. Οπωσδήποτε όμως αυτή η κίνηση ανήκε ήδη σε επόμενο κεφάλαιο. Οι ενστάσεις και οι αντιρρήσεις των ηγετών της Αντίστασης και, εκ των πραγμάτων πλέον, απλών ηγετών της Αριστεράς, είχαν καμφθεί από τις προηγούμενες κιόλας ημέρες. Η συμμετοχή των εκπροσώπων τους στην κυβέρνηση Παπανδρέου αποφασίστηκε χωρίς πρόσθετους όρους. Στις 2 Σεπτεμβρίου οι τελευταίες τεχνικές λεπτομέρειες είχαν ρυθμιστεί και η κυβέρνηση υποδέχθηκε τους νέους υπουργούς της. Οι υπουργοί που ανέλαβαν, εκ μέρους της ΠΕΕΑ, του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, καθήκοντα στις 2 Σεπτεμβρίου 1944, ήταν ο Αλέξανδρος Σβώλος, υπουργός Οικονομικών, ο Γιάννης Ζεύγος, υπουργός Γεωργίας, ο Μιλτιάδης Πορφυρογέννης, υπουργός Εργασίας, ο Ηλίας Τσιριμώκος, υπουργός Εθνικής Οικονομίας, ο Νίκος Ασκούτσας, υπουργός Δημοσίων Έργων, και ο Άγγελος Αυγέλοπουλος, υφυπουργός Οικονομικών. Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι αυτά τα χαρτοφυλάκια, στις τότε συνθήκες, ήταν ουσιαστικά χωρίς αντικείμενο. Η Αντίσταση διασφάλισε τα υπουργεία των προβλημάτων αφήνοντας στις υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις τα υπουργεία της εξουσίας.

Το διάγγελμα που εκδόθηκε από τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου, στις 4 Σεπτεμβρίου, μετά την ολοκλήρωση της πρώτης συνεδρίασης του νέου διευρυμένου υπουργικού συμβουλίου φαινόταν ότι έκλεινε τη διαδικασία της σύγκλισης των κυβερνητικών σχημάτων και των κέντρων εξουσίας με τον πιο πιθανό και αναμενόμενο

Σκηνή από την αναχώρηση των αντιπροσώπων του ΚΚΕ,

Η κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου, όπως διαμορφώ-

τρόπο. Τα σχήματα που ανήκαν στο στρατόπεδο των αντιπάλων του Άξονα, στον χώρο του συμμαχικού αντιφασιστικού αγώνα, ενώθηκαν καθώς ερχόταν το τέλος της Κατοχής ενώ η τρίτη πλευρά, η πλευρά της συνεργασίας με τον κατακτητή απομονώθηκε και καταδικάστηκε. Στο διάγγελμα συμπεριλήφθηκε και η πιο κατηγορηματική έως τότε καταδίκη των Ταγμάτων Ασφαλείας: «Η ύπαρξις ενόπλων σωμάτων υπό οιονδήποτε όνομα εις την υπηρεσίαν του εχθρού αποτελεί έγκλημα κατά της Πατρίδος» και, παρακάτω, «Το Εθνικόν Συμβόλιον του Λιβάνου επαγγέλλεται σκληράς κυρώσεις κατά των προδοτών της Πατρίδος και των εκμεταλλευτών της δυστυχίας του Λαού. Η κυβέρνησις επαναλαμβάνει σήμερον, με τον πλέον κατηγορηματικόν τρόπον, την ιδίαν υπόσχεσιν, η Εθνική Νέμεσις θα είναι αδυσώπητος» (Γ. Παπανδρέου, *Η Απελευθέρωσις*, ό.π., σ. 113-114). Οπωσδήποτε αυτή η εξέλιξη προκάλεσε αμνηχανία και απαισιοδοξία στις γραμμές του δωσιλογισμού και των ένοπλων σχηματισμών του στην Ελλάδα. Πολλά από τα στελέχη των τελευταίων δεν έπαψαν, σε μεταγενέστερες εποχές, όταν πλέον είχαν «αποκατασταθεί», να κατηγορήσουν την τότε καταδίκη τους ως προδοσία του Παπανδρέου και των ιθυνόντων της κυβέρνησης του εξωτερικού οι οποίοι έως τότε είχαν δώσει σαφείς ενδείξεις «κατανόησης» απέναντι σε τέτοιες κινήσεις.

Στην πραγματικότητα τα πράγματα δεν ήταν τόσο απλά. Άλλες παράγραφοι στο ίδιο διάγγελμα επέτρεπαν αντικρουόμενες προσεγγίσεις και εκτιμήσεις για τα συμβαίνοντα στην Ελλάδα. «Και υπάρχει και εμφύλιος πόλεμος», διαπιστωνόταν στην τέταρτη παράγραφο, «Εθνικαί οργανώσεις ευρίσκοντο αντιμετώπι άλλων εθνικών οργανώσεων, και συχνή υπήρξε η ένοπλος σύγκρουσις». Το εύλογο ερώτημα αφορούσε τα όρια ανάμεσα στις συγκρούσεις της Αντίστασης με τα Τάγματα Ασφαλείας και στις συγκρούσεις της πρώτης με αμφιλεγόμενες οργανώσεις που, αν και «εθνικές» ανέπτυσαν δραστηριότητα αποκλειστικά και μόνο ενάντι στον ΕΛΑΣ. Οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα σε αυτές τις οργανώσεις και στις ένοπλες δυνάμεις της κυβέρνησης Ράλλη ήταν εξαιρετικά δυσδιάκριτες και ως εκ τούτου οι σχετικές ερμηνείες μπορούσαν να προσαρμοστούν σε μία σύνθετη πραγματικότητα.

Η ίδια η απελευθέρωση αναμενόταν να αλλάξει τα δεδομένα. Η βασική κληρονομιά που άφηνε πίσω της το καταρρέον καθεστώς της Κατοχής και η κυβέρνηση Ράλλη, ο έλεγχος δηλαδή του εδάφους που αναλογούσε στην εξουσία της και συνεπακόλουθα του λαού που το κατοικούσε, εκ των πραγμάτων θα περνούσε στον έλεγχο

Το συνέδριο του Λιβάνου οδήγησε στην ανάδειξη κυβέρνη-

της Αντίστασης, του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ, και δευτερευόντως του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Σύνδεσμου (ΕΔΕΣ) που βρισκόταν απομονωμένος στη δυτική Ελλάδα. Η ανατροπή των συσχετισμών ήταν δεδομένη, αν και οι επιπτώσεις που θα είχε ήταν πρακτικά άγνωστες. Στην ουσία η κατάσταση ήταν ρευστή και όλες οι πλευρές συνέχισαν την προσπάθεια να βελτιώσουν τις θέσεις τους μπροστά στο επερχόμενο αβέβαιο μέλλον. Οι προσπάθειες του ΕΔΕΣ να προωθήσει τις θέσεις του από τον Ιούλιο έως τον Σεπτέμβριο προς την Πρέβεζα και το λιμάνι της –προσπάθειες που προκάλεσαν συγκρούσεις με τον ΕΛΑΣ της περιοχής και δραματικά γεγονότα στην ίδια την πόλη της Πρέβεζας– μπορούσαν να ενταχθούν σε αυτήν την απελπισμένη προσπάθεια διεύρυνσης του χώρου προς στρατηγικά σημεία στις παραμονές της απελευθέρωσης. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονταν οι προσπάθειες μετονομασίας ένοπλων ομάδων της Πανελληνίας Απελευθερωτικής Οργάνωσης (ΠΑΟ) στη Μακεδονία και άλλων οργανώσεων, αλλά και ολόκληρων μονάδων των Ταγμάτων Ασφαλείας σε τμήματα του ΕΔΕΣ σε κάθε σημείο της χώρας έως τη συμφωνία της Καζέρτας.

Η Καζέρτα

Στην τελευταία αυτή πόλη της Ιταλίας ολοκληρώθηκε η διαδικασία «κατασκευής» του κυβερνητικού σχήματος «εθνικής ενώσεως». Το ζητούμενο εδώ ήταν η δισαφήνιση της διοίκησης των ένοπλων δυνάμεων που τότε διέθετε η χώρα, στην ουσία δηλαδή η υπαγωγή των στρατών της Αντίστασης, κυρίως του ΕΛΑΣ, υπό τις διαταγές της κυβέρνησης, ή, για την περίπτωση, υπό τις διαταγές του Βρετανού στρατηγού Σκόμπυ ο οποίος είχε οριστεί από το Συμμαχικό Στρατηγείο επικεφαλής της επιχείρησης για απελευθέρωση της Ελλάδας. Πράγματι, στις 15 Σεπτεμβρίου κλήθηκαν εκπρόσωποι των ανταρτικών οχηματισμών στην Καζέρτα της Ιταλίας, όπου από τις αρχές του μήνα είχε μεταφερθεί από την Αίγυπτο η ελληνική κυβέρνηση. Τον ΕΛΑΣ θα εκπροσωπούσε ο στρατιωτικός του αρχηγός, στρατηγός Σαράφης, με νομικό σύμβουλο τον Κωνσταντίνο Δεσποτόπουλο. Οι τελευταίοι έφθασαν στην Ιταλία στις 20 του ίδιου μήνα και βρέθηκαν μπροστά σε μία διαδικασία που μόνο διαδικαστική δεν ήταν.

Από την πλευρά της κυβέρνησης ο Παπανδρέου ανακοίνωσε τον διορισμό του στρατηγού Σκόμπυ ως διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων στην Ελλάδα, δυνάμεων που, εξυπακούεται, περιλάμβαναν τον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ καθώς και τα επερχόμενα βρετανικά

Η «Εθνική Φωνή» (25.9.1944),
όργανο του ΕΑΜ Θεσσαλονί-

στρατεύματα. Φυσικά ο πρωθυπουργός δεν έδωσε καμία εξήγηση για τις από καιρό ισχύουσες «στρατιωτικές» –ουσιαστικά πολιτικές– αποφάσεις, όπως ο διορισμός του στρατηγού Βεντήρη (εκπροσώπου των «εθνικών οργανώσεων» της Αθήνας) στη θέση του αρχηγού του επιτελείου του ελληνικού στρατού και του Σπηλιωτόπουλου (πρώτου διοικητή της χωροφυλακής στην κυβέρνηση Τσολάκογλου) στη θέση του στρατιωτικού διοικητή Αθηνών. Οι σχετικές αποφάσεις είχαν ληφθεί από τον Αύγουστο και παρέμειναν έκτοτε μυστικές.

Ο Βρετανός στρατηγός, πριν ακόμα πιστοποιηθεί ο διορισμός του, έσπευσε να εκδώσει διαταγές που αφορούσαν το πιο κρίσιμο από τα ζητήματα που απασχολούσαν το αντιστασιακό κίνημα, την πολιτική δηλαδή απέναντι στα Τάγματα Ασφαλείας. Οι σχετικές οδηγίες του Σκόμπυ άνοιγαν τον δρόμο σε πολλές εκδοχές και πιθανότητες. Σύμφωνα με αυτές το προσωπικό των Ταγμάτων Ασφαλείας που βρισκόταν σε ζώνες γερμανικής κατοχής –στα μέσα Σεπτεμβρίου η κατάσταση αυτή αφορούσε το σύνολο σχεδόν των Ταγμάτων– έπρεπε είτε να προσχωρήσει στις συμμαχικές –ανταρτικές ή άλλες– δυνάμεις και να στραφεί εναντίον των Γερμανών είτε, στην περίπτωση που δεν επιθυμούσε να πράξει κάτι τέτοιο, να παραδοθεί, να αφοπλιστεί και να περιμένει την κρίση της ελληνικής κυβέρνησης περί του μέλλοντός του. Εξυπακούεται ότι η πρώτη εκδοχή άνοιγε τον δρόμο σε περίπλοκες καταστάσεις.

Για τις περιοχές όπου οι Γερμανοί είχαν ήδη αποχωρήσει ή βρίσκονταν σε στάδιο αποχώρησης, κατάσταση που αφορούσε την Πελοπόννησο, οι εντολές του Σκόμπυ άφηναν επίσης περιθώριο για αμφιλεγόμενες εξελίξεις. Τα εκεί Τάγματα Ασφαλείας όφειλαν να παραμείνουν –συγκροτημένα μάλλον, πουθενά οι διαταγές του Σκόμπυ δεν πρόβλεπαν κάτι το διαφορετικό– έως την άφιξη κάποιου αξιωματικού των συμμαχικών δυνάμεων. Προφανώς ένας οποιοσδήποτε αξιωματικός του ΕΛΑΣ δεν είχε εξουσιοδότηση στο πεδίο αυτό. Ο Βρετανός, κατά πάσα πιθανότητα, αξιωματικός θα «μεσολαβούσε» ώστε το προσωπικό των ταγμάτων να αφοπλιστεί και να οδηγηθεί σε στρατόπεδα υπό τη φύλαξη Βρετανών στρατιωτών και ανταρτών. Όσοι αρνιόνταν την «διαμεσολάβηση» αυτού του αξιωματικού θα αφήνονταν στη διάθεση των ανταρτών, δηλαδή του ΕΛΑΣ. Γινόταν προφανές ότι ο δρόμος προς την «ανάληψη» και τη μετέπειτα αξιοποίηση των στρατιωτικών δυνάμεων του δωσιλογισμού δεν είχε κλείσει.

Για τον Σαράφη και τον ΕΛΑΣ, η ανάληψη της ανώτατης διοίκησης όλων των στρα-

Ο Γ. Παπανδρέου και ο Α. Σβώλος κατά τη συνάντησή τους

Στην «Απογευματινή» της Κωνσταντινούπολης (29.9.1944)

τιωτικών δυνάμεων που θα απελευθέρωναν τη χώρα από Βρετανό στρατηγό ήταν μία σοβαρή ανατροπή. Όμως οι ασάφειες που συνόδευαν την τύχη των Ταγμάτων Ασφαλείας ήταν, στο τακτικό πεδίο, ακόμα σοβαρότερη εξέλιξη. Ουσιαστικά άνοιγε ο δρόμος για την ένταξή τους στην μεταπελευθερωτική στρατιωτική πραγματικότητα της χώρας. Στη μεν Πελοπόννησο ο αποφλισμός των συγκροτημένων μονάδων τους κατόπιν συμμαχικής «διαμεσολάβησης» διατηρούσε το οργανωτικό δυναμικό τους, ενώ η πρόβλεψη για από κοινού φύλαξη των κρατουμένων από Βρετανούς και αντάρτες μπορούσε εύκολα να παρακαμφθεί, αν τα στρατόπεδα συγκέντρωσής τους μεταφέρονταν σε κάποιο από τα μικρά νησιά που περιέβαλαν την Πελοπόννησο. Ακριβώς εκεί μεταφέρθηκαν, στον Πόρο ή στις Σπέτσες.

Η επισήμανση αυτών των μεταβολών φαίνεται ότι έγινε από τον Σαράφη στους Σιάντο και Μάντακα –ο τελευταίος μάλιστα είχε διοριστεί επιπρόσθετα ως αντικαταστάτης του Σαράφη στη θέση του στρατιωτικού διοικητή του ΕΛΑΣ– πριν ακόμα ο πρώτος αναχωρήσει για την Ιταλία. Σύμφωνα με τον Σαράφη, οι επισημάνσεις του δεν προκάλεσαν ιδιαίτερη έκπληξη και αντίθετα πήρε τη διαβεβαίωση ότι όλα αυτά ήταν σε γνώση της ηγεσίας του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ και του ΚΚΕ, η οποία τα είχε ήδη αποδεχθεί. Η μόνη ασφαλιστική δικλείδα που προστέθηκε στις προηγούμενες συνηνοήσεις ήταν ότι ο Σαράφης θα έπρεπε να συμβουλευέται τους υπουργούς που προέρχονταν από τον χώρο της Αριστεράς πριν από κάθε του κίνηση. Με αυτόν τον τρόπο το σχέδιο που ανακοίνωσε ο Παπανδρέου έγινε δεκτό ως συμφωνία.

Η Απελευθέρωση

Στις 12 Οκτωβρίου ο Γερμανός διοικητής, στρατηγός Φέλμυ, κατέθεσε για τελευταία φορά στεφάνι στο Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη στο Σύνταγμα. Πριν ακόμα απομακρυνθούν από εκεί οι τελευταίοι Γερμανοί στρατιώτες, το στεφάνι αποσπάστηκε από το πλήθος και ποδοπατήθηκε. Κανείς δεν τόλμησε να αντιταχθεί σε αυτή την έκφραση οργής. Την ίδια νύχτα οι τελευταίες μονάδες της Βέρμαχτ αποχώρησαν από την πόλη ανατινάζοντας, στα περίχωρα, τα τελευταία υλικά και εγκαταστάσεις. Την επομένη, στις 13 Οκτωβρίου, ατελείωτα πλήθη ανθρώπων κατέκλυσαν τις συνοικίες και το κέντρο της Αθήνας για να γιορτάσουν την πρώτη ημέρα της ελευθερίας από τον ζυγό του Άξονα. Ήταν μία ξέφρενη γιορτή. Μία γιορτή που σκέπαζαν βαριά τα σύννεφα του

Ο στρατηγός Στέφανος Σαράφης (1890-1957), προσχώρησε

αβέβαιοι μέλλοντος.

Δεν χρειαζόταν ιδιαίτερη προσοχή για να διαπιστώσει κάθε παρατηρητής τη βαθιά άβυσσος που χώριζε την απελευθερωμένη πρωτεύουσα σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα. Τα κεντρικά συνθήματα που γράφονταν στους τοίχους ή που φώναζαν οι διαδηλωτές στους δρόμους ακολούθουσαν αποκλίνουσες κατευθύνσεις. Στο «Λαοκρατία» της μιας πλευράς και «Τιμωρία των προδοτών και δωσίλογων», απαντούσε το «Μεγάλη Ελλάδα» της άλλης. Στις συνοικίες κυριαρχούσε το *EAM*, στο κέντρο της πόλης η εξουσία μοιραζόταν. Η ανησυχία, ο φόβος και η καχυποψία αναμειγνύονταν με τη γενική χαρά. Ο απόηχος των γεγονότων της Πελοποννήσου – η αιματηρή διάλυση των Ταγμάτων Ασφαλείας από τον *ΕΛΑΣ* – είχε προηγηθεί των ημερών της Απελευθέρωσης. Η εορτάζουσα πόλη ήταν ταυτόχρονα μία πυριτιδαποθήκη. Στα κεντρικά ξενοδοχεία, γύρω από την Ομόνοια, είχαν οχυρωθεί τα μέλη των «εθνικών οργανώσεων» που, για την περίπτωση, είχαν στη μεγάλη τους πλειοψηφία ενσωματωθεί στη *Χ* του συνταγματάρχη Γρίβα. Στις 15 Οκτωβρίου από εκεί πυροβόλησαν μία διαδήλωση του *EAM*, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα οκτώ νεκρούς. Χρειάστηκε να επιστρατευθεί η παροιμιώδης πειθαρχία των 200.000 οργανωμένων μελών του *EAM* της Αθήνας για να μην εξελιχθεί το επεισόδιο σε γενικό λουτρό αίματος. Η «αυτοσυγκράτηση» προστέθηκε στα συνθήματα των καιρών. Η ισχνή παρουσία βρετανικών στρατευμάτων και η πολυήμερη καθυστέρηση της άφιξης της κυβέρνησης επέτεινε την αβεβαιότητα και την ένταση.

Ο βαθύς δικασμός είχε δύο παρονομαστές: τη φτώχεια και τη βία. Η Αθήνα ολόκληρη και μέρος της υπόλοιπης χώρας επιβίωναν σχεδόν αποκλειστικά χάρη στη βοήθεια του Ερυθρού Σταυρού και των υπηρεσιών επισιτισμού των συμμάχων – 20 με 25 κιλά τον μήνα ανά άτομο στην πρωτεύουσα τον Αύγουστο, άνισα φυσικά μοιρασμένα. Η καταστροφή ήταν παντού ορατή, η ανοικοδόμηση έμοιαζε μακρινή και ανέφικτη. Ο πόλεμος, ο ναζισμός, η πεισματική αναμέτρηση της Αντίστασης με τους κατακτητές και τους συνεργάτες τους, τα αντίποινα των τελευταίων είχαν εγκαταστήσει τη βία και τον θάνατο στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Όλοι ήταν εθισμένοι σε αυτή, όλοι ήξεραν να μιλούν με τη δική της γλώσσα.

Στις 18 Οκτωβρίου, έξι ημέρες μετά την απελευθέρωση της πρωτεύουσας, έφθασε επιτέλους στις ακτές του Φαλήρου ο Γεώργιος Παπανδρέου και η κυβέρνησή του στο Φάληρο. Στο τελευταίο τμήμα του ταξιδιού τους επιβιβάστηκαν στο γηραιό καταδρο-

Ο Στρατιωτικός Διοικητής
Νοτίου Ελλάδος, στρατηγός

Η απελευθέρωση της Αθήνας από τον γερμανικό ζυγό,

μικό *Αβέρωφ* για να σκηνοθετήσουν επί το επιβλητικότερο την ιστορική τους επάνοδο. Ο πρωθυπουργός πήγε στο Σύνταγμα όπου, αφού κατέθεσε στεφάνι στο Μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη, εκφώνησε τον περίφημο *Λόγο της Απελευθέρωσης*. Μπροστά σε ένα πλήθος όπου έντονα διακρινόταν η επιρροή και η δύναμη του *EAM*, ο Παπανδρέου επιχείρησε να αποδείξει ότι θα ήταν πρωθυπουργός και της «Λαοκρατίας» και της «Μεγάλης Ελλάδος» ταυτόχρονα. Η αποστολή του φάνηκε εξαιρετικά δύσκολη από την πρώτη κιόλας ημέρα. Ο *διχασμός* της ελληνικής κοινωνίας και πολιτικής, όπως η συνέχεια απέδειξε, ήταν τόσο βαθύς που κανένα ρητορικό σχήμα δεν μπορούσε να γεφυρώσει. Η οσμή του μίσους και της σύγκρουσης ήταν ήδη κυρίαρχη στον αέρα.

Κατοχικές εκκρεμότητες

Μέχρι το τέλος Οκτωβρίου οι γερμανικές δυνάμεις είχαν ολοκληρώσει την εκκένωση

Το θωρηκτό «Γεώργιος Αβέρωφ» σε καρτ ποστάλ της

Ο λόγος της Απελευθέρωσης

Εκφωνήθηκε από τον Παπανδρέου στο Σύνταγμα στις 18 Οκτωβρίου 1944
(αποσπάσματα)

«Ασπαζόμεθα την ιεράν γην της ελευθέρας πατρίδος! Οι Βάρβαροι, αφού εβεβήλωσαν, επιρπούλησαν και εδήωσαν, επί τρία και ήμισυ έτη, πιεζόμενοι πλέον από την γενικήν συμμαχικήν νίκην και την εθνικήν μας αντίστασιν, τρέπονται εις φυγήν. Και η κυανόλευκος κυματίζει μόνη εις την Ακρόπολιν.

Από τα βάθη της Ιστορίας οι Ελληνικοί αιώνες πανηγυρίζουν την επάνοδον της Ελευθερίας εις την αρχαίαν Πατρίδα της. Και στεφανώνουν την Γενεάν μας. Διότι ολόκληρος ο λαός μας υπήρξεν αγωνιστής της Ελευθερίας. Δεν ευρίσκεται ασφαλώς εις την κατεχόμενην Ευρώπην άλλο παράδειγμα τόσοσ καθολικής αντιστάσεως και τόσοσ ακλονήτου αισιοδοξίας δια την τελικήν Νίκην.

[...]
Ολόκληρος ο Ελληνικός Λαός έχει καταστή άξιος της Πατρίδος. Με το πέρασμα των καιρών, εις το περιλάμπρον έπος της Αλβανίας θα προστεθή και ο μύθος της καθολικής

αντιστάσεως.

[...]

Η κυβέρνηση επανερχομένη εις την Ελευθέραν Πατρίδα, οφείλει να λογοδοτήσει δια το παρελθόν και να χαράξη τας κατευθύνσεις του μέλλοντος.

Αχάριστος είναι σήμερον η αναδρομή εις το παρελθόν. Αρκούμεθα εις την διαπίστωσιν, ότι εκληρονομήσαμεν ερείπια εις την Μέσην Ανατολήν και ένοπλον διαιρέσιν εις την δούλην Πατρίδα... Σύμφωνα με τον πικρόν λόγον του ηγέτου της Μεγάλης Βρετανίας, “η αίγλη της Ελλάδος είχαν αμαυρωθή”. [...] η σημερινή πάνδημος συγκέντρωσις αποδεικνύει ότι έχομεν υπερνικήσει τον εμφύλιον πόλεμον και ότι έχει επιβληθή η ιδέα της Εθνικής Ενώσεως.

[...]

Το ιδεώδες μας είναι να πραγματοποιήσωμεν συγχρόνως και την οικονομική ευημερίαν και την κοινωνική δικαιοσύνην. Πιστεύομεν εις την Λαοκρατίαν. Και Λαοκρατία δεν σημαίνει μόνον δικαίωμα ψήφου. Σημαίνει επίσης δικαίωμα ζωής, δικαίωμα ευημερίας, δικαίωμα πολιτισμού.

[...]

Αλλά δια την επιδίωξιν και της Εθνικής και της οικονομικής αποκαταστάσεως θα χρειασθή το απαραίτητον όργανον: Το Κράτος. [...] Ήλθεν ο καιρός να υπάρξη.

Εις τα καθεστώτα του Φασισμού το Κράτος υποτάσσεται εις το Κόμμα. Εις τα ελεύθερα Λαοκρατικά Πολιτεύματα, το Κόμμα, η Οργάνωσις υποτάσσεται εις το Κράτος.

[...]

Θα επιδιωχθή επίσης η ανασύνταξις των Σωμάτων της Δημοσίας Ασφαλείας.

Και κατά τας δύο περιόδους της δουλείας του Έθνους, της εσωτερικής και εξωτερικής, εις τα Σώματα της Δημοσίας Ασφαλείας και ιδίως εις την Χωροφυλακήν, παρουσιάσθησαν συμπτώματα ηθικής κρίσεως. [...] Θα είναι όμως αυστηροτάτη η εκκαθάρισις και η ανασύνταξις, ώστε να εμπνεύσουν δια το μέλλον πλήρη εμπιστοσύνην, ότι δεν θα είναι όργανα Τυράννων προς δίωξιν των Ελλήνων, αλλά φρουροί της τάξεως και της ασφαλείας των πολιτών.

[...]

Η Ηγέτις Τάξις, κατά μέγα μέρος, δεν απεδείχθη αξία του λαού.

[...]

Η έπαρση της σημαίας στον Ιερό Βράχο από τον πρωθυπουργό

Αλλά το Κράτος του Δικαίου δεν μπορεί να θεμελιωθεί δια το μέλλον, εάν δεν έχει συντελεσθή η ηθική κάθαρσις του παρελθόντος. Και δια τούτο, εκτός των εκκαθαρίσεων των Δημοσίων Υπηρεσιών, εκτός των πειθαρχικών ποινών, θα χρειασθή επίσης και η ικανοποίησις του Εθνικού αιτήματος προς επιβολήν των δικαίων Ποινικών κυρώσεων. Το Εθνικόν Συμβόλιον του Λιβάνου επαγγέλεται την επιβολήν σκληρών κυρώσεων κατά των Προδοτών της Πατρίδος και των εκμεταλλευτών της δυστυχίας του Λαού μας. Με το Διάγγελμα της 4ης Σεπτεμβρίου η Κυβέρνησις επανέλαβεν την υπόσχεσιν ότι “η Εθνική Νέμεσις θα είναι αδυσώπητος”. Και τώρα θα τηρήση την υπόσχεσιν της.

[...]

Λαέ των Αθηνών: Εορτάζομεν σήμερον την Ανάστασιν.

Με βαθυτάτην συγκίνησιν σου απευθύνω τον εγκάρδιον χαιρετισμόν της Πατρίδος.

Και χαιρετίζω επίσης το ηρωικόν, μαχόμενον, ελευθερούμενον Έθνος».

(Από το φυλλάδιο που διανεμήθηκε τις επόμενες του λόγου ημέρες).

του ελληνικού εδάφους. Σχεδόν ταυτόχρονα έληξε και ένα άλλο είδος κατοχής, «συμμαχικής» κατά κάποιον τρόπο, που προκαλούσε ανησυχίες, αβεβαιότητα και υποψίες στη βόρεια Ελλάδα. Πράγματι η Βουλγαρία είχε επιχειρήσει στη διάρκεια του Σεπτεμβρίου μια ριζοσπαστική αλλαγή πλεύσης εγκαταλείποντας τον Άξονα για να προσχωρήσει στην πλευρά των Συμμάχων. Παρ’ όλα αυτά, οι βουλγαρικές κατοχικές στρατιωτικές μονάδες παρέμεναν στο ελληνικό έδαφος δημιουργώντας ανησυχίες ως προς τις μελλοντικές προθέσεις τους. Χρειάστηκαν έντονες συμμαχικές πιέσεις –μεταξύ των οποίων η άρνηση της Σοβιετικής Ένωσης να υπογράψει ανακωχή με τη Βουλγαρία έως την πλήρη εκκένωση των κατεχόμενων από αυτή εδαφών, έως τις 28 Οκτωβρίου δηλαδή– για να τελειώσει και στην περιοχή αυτή η παρουσία ξένων στρατευμάτων. Σε μερικές άλλες γωνιές τα πράγματα αποδείχθηκαν πιο σύνθετα. Στην Κρήτη οι Γερμανοί διατήρησαν έναν σημαντικό θύλακα, την περίφημη «Οχυρά θέση Κρήτης», που περιλάμβανε μεγάλο μέρος του νομού Χανίων και την ίδια την πόλη. Ήταν η κεντρική βάση ενός πλέγματος γερμανικών θυλάκων που περιλάμβανε επίσης τη Μήλο και θέσεις στη Ρόδο και στα Δωδεκάνησα. Ο σκοπός της εκεί παραμονής γερμανικών

στρατευμάτων ήταν ίσως προπαγανδιστικός, ίσως στρατηγικός, αποσκοπούσε δηλαδή στην καθήλωση συμμαχικών στρατευμάτων για την πολιορκία αυτών των θυλάκων. Στην πράξη οι σύμμαχοι ελάχιστα ασχολήθηκαν με αυτές τις ξεχασμένες φρουρές που αφέθηκαν στην τύχη τους. Τα αεροπλάνα μόνο που πετούσαν από τη βόρεια Αφρική προς την Αθήνα, έπρεπε να κάνουν μία σημαντική παράκαμψη ώστε να αποφεύγουν τις αντιαεροπορικές πυροβολαρχίες στο Ακρωτήριο ή στη Μήλο.

Οι 17.000 στρατιώτες του Άξονα –11.800 Γερμανοί και 4.700 Ιταλοί φασίστες– οργάνωσαν την επικράτειά τους ανάμεσα στους ορεινούς όγκους των Λευκών Ορέων και στην παραλία. Στις 22 Οκτωβρίου, μόλις οργανώθηκε ο θύλακας, ο Γερμανός διοικητής ανακοίνωσε στους κατοίκους των Χανίων ότι το κατοχικό καθεστώς θα συνεχιζόταν, όπως και πριν, χωρίς καμία μεταβολή, σε αναμονή των νέων θαυματουργών όπλων που θα επέτρεπαν τη γερμανική αντεπίθεση και την τελική νίκη του Άξονα. Ξεκίνησε έτσι ένα είδος αναγκαστικής συμβίωσης με τον εγχώριο πληθυσμό καθώς κατακτητές και κατακτημένοι βρέθηκαν εξίσου αποκομμένοι από τον έξω κόσμο. Ισχυρές δυνάμεις ανταρτών, του ΕΛΑΣ και της ΕΟΚ πολιορκήσαν τον θύλακα χωρίς να μπορούν να πετύχουν τίποτε το σπουδαίο καθώς τους έλειπαν βαρέα όπλα και πυρομαχικά. Οι Βρετανοί είχαν προφανώς άλλες ασχολίες το ίδιο αυτό διάστημα όπως εξάλλου και οι ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου.

Οι Γερμανοί της Κρήτης και των υπόλοιπων θυλάκων παραδόθηκαν στις 8 Μαΐου 1945, όταν συνθηκολόγησε η Γερμανία. Με τον τρόπο αυτό μερικοί Έλληνες χρειάστηκε να περιμένουν το τέλος του πολέμου για να ζήσουν τις στιγμές της απελευθέρωσης.

Προς τα «Δεκεμβριανά»

Αρκετοί ήταν εκείνοι που έβρισαν έκπληξη μαζί και ανακούφιση όταν ολοκληρώθηκε η διαδικασία της απελευθέρωσης της Ελλάδας από τις κατοχικές δυνάμεις του Άξονα, χωρίς να ακολουθήσει το φοβερό λουτρό αίματος που πολλοί προμάντευαν. Η ελευθερία όμως δεν συνοδευόταν από ηρεμία. Στις πόλεις κυριαρχούσε η ανεργία, ενώ στην ύπαιθρο οι συσσωρευμένες καταστροφές των κατοχικών χρόνων είχαν στερήσει τους ανθρώπους από τα απολύτως αναγκαία: μία στέγη πάνω από το κεφάλι τους ή σπόρο για να καλλιεργήσουν τα χωράφια τους. Το εθνικό νόμισμα ήταν ανύπαρκτο. Η προσπάθεια της κυβέρνησης να εκδώσει στις 9 Νοεμβρίου μία νέα δραχμή που θα ανταλλάσσόταν

Τα γερμανικά «στούκα» ανέσκαψαν ένα μεγάλο μέρος από

με 50.000.000.000 παλαιές δεν οδήγησε πουθενά. Οι νέες δραχμές δεν κυκλοφόρησαν στις επαρχίες, ενώ η ραγδαία υποτίμησή τους στις πόλεις έκανε το όλο διάβημα να μοιάζει με φάρσα ή με μικροπολιτικό ελιγμό του οποίου την ευθύνη χρεώθηκαν μάλιστα οι υπουργοί της Αριστεράς που διαχειρίζονταν τα οικονομικά υπουργεία. Η επιβίωση των κατοίκων των πόλεων αλλά και, σε σημαντικό βαθμό, η επανενεργοποίηση της οικονομίας ήταν περισσότερο παρά ποτέ εξαρτημένη από την εξωτερική βοήθεια. Αμέσως μετά την Απελευθέρωση η ευθύνη για την τελευταία πέρασε από τον Ερυθρό Σταυρό στη συμμαχική οργάνωση *Military Liaison*, την *Εμ Ελ*, όπως την ονόμασαν οι Έλληνες. Μέσα στον πρώτο μήνα η τελευταία έφερε στη χώρα 130.000 τόνους εφόδια, περίπου είκοσι κιλά για κάθε Έλληνα. Οι δυσλειτουργίες στη διανομή, όπου επικρατούσαν ακόμα τα κατοχικά συστήματα και η γύρω από αυτά σπατάλη και αισχροκέρδεια, περιόρισαν τις ευεργετικές συνέπειες αυτής της συνδρομής. Εξάλλου, οι υψηλοί ξένοι παράγοντες στη χώρα, ο πρεσβευτής της Μεγάλης Βρετανίας Λήπερ και ο στρατηγός Σκόμπυ δεν δίσταζαν να υπενθυμίζουν τον εκβιαστικό χαρακτήρα που είχε πλέον η βοήθεια αυτή. Οι Έλληνες «θα πεινούσαν» αν δεν ακολουθούσαν τις υποδείξεις. Αφόρτητα ταπεινωτικές αυτές οι υπομνήσεις για έναν κόσμο που είχε υποφέρει πολύ και είχε αγωνιστεί σκληρά ενάντια στον κοινό εχθρό.

Οι Βρετανοί πρωταγωνιστούσαν στις εξελίξεις. Η πολιτική τους απέβλεπε στην επιβολή και στην «κομαλοποίηση» μιας κατάστασης που θα διασφάλιζε τα συμφέροντα της Αγγλίας στην περιοχή. Για να πετύχουν τους στόχους τους ήταν προφανές ότι έπρεπε να περιορίσουν στο ελάχιστο την κοινωνική και πολιτική δύναμη της Αριστεράς στην Ελλάδα. Η Κατοχή και η Αντίσταση είχαν καταστήσει την τελευταία βασικό παράγοντα στις εσωτερικές ισορροπίες της χώρας. Από την άλλη μεριά, οι χώροι που στήριζαν τη βρετανική υπόθεση ή μάλλον που στηρίζονταν σε αυτήν ήταν ιδιαίτερα εύθραυστοι. Πολιτικά είχαν διασπαστεί τόσο από την δικτατορία του Μεταξά όσο και από την πολιτική και οικονομική σύμπραξη σημαντικών τμημάτων τους με τις κατοχικές κυβερνήσεις. Το τελευταίο κεφάλαιο, ιδιαίτερα σκοτεινό, είχε απαξιώσει στα μάτια της κοινής γνώμης την πολιτική τους εμβέλεια. Η έννοια «δωσίλογος» (που έπρεπε δηλαδή να δώσει λόγο για τις πράξεις του) βάραινε στο πολιτικό προσκίνητο καθώς μάλιστα ατελείωτα κύματα διαδηλωτών την υπενθύμιζαν ζητώντας την τιμωρία των ενόχων.

Η ίδια η Βρετανία δεν είχε ανεξάντλητες δυνατότητες. Ο πόλεμος –ο δεύτερος μέσα

Ο Ρόναλντ Μακένζι Σκόμπυ (1893-1969), Άγγλος στρατιω-

σε λίγα χρόνια– την είχε εξαντλήσει οικονομικά ενώ σε κάθε γωνιά της αποικιακής της αυτοκρατορίας ήταν έκδηλη η αναταραχή και το αίτημα για απογαλακτισμό από τη μητρόπολη. Το ελληνικό ζήτημα έπρεπε λοιπόν να λυθεί γρήγορα και καθαρά. Η Αριστερά, η Αντίσταση, έπρεπε να ταπεινωθεί και να εξοβελιστεί από το πολιτικό –αν όχι και από το κοινωνικό– προσκήνιο, όσο το δυνατό πιο γρήγορα και απόλυτα. Το ίδιο ζητούσαν και οι αντιεταμικές συσπειρώσεις στην Ελλάδα. Κανείς δεν είχε τον καιρό και την πολυτέλεια να περιμένει την «ομαλή εξέλιξη» των πραγμάτων.

Η πορεία προς τη σύγκρουση

Στις 9 Νοεμβρίου έφθασε στην Αθήνα η 3η Ορεινή Ταξιαρχία, προερχόμενη από το μέτωπο της Ιταλίας όπου είχε «ματωθεί» με προσωπική εντολή και σχέδιο του Τσώρτσιλ – με τρόπο ώστε να αποκτήσει χρήσιμες «δάφνες δόξας» ενόψει της ουσιαστικής αποστολής της στην Αθήνα. Η πανηγυρική υποδοχή της έβγαλε στους δρόμους όλη τη δύναμη των αντιεταμικών χώρων στην Αθήνα. Είχαν επιτέλους τον «δικό τους» στρατό στην πρωτεύουσα. Οι Βρετανοί του στρατηγού Σκόμπυ θεώρησαν επίσης ότι η άφιξη αυτού του «επίσημου» ελληνικού στρατού επέτρεπε και επέβαλε τον αφοπλισμό των «ανεπίσημων» στρατών της Αντίστασης, του ΕΛΑΣ δηλαδή. Η Αριστερά, που γνώριζε καλά τον τρόπο συγκρότησης της Ορεινής Ταξιαρχίας από φιλοβασιλικά στοιχεία μετά τη διάλυση του ελληνικού στρατού της Μέσης Ανατολής τον Απρίλιο του 1944, δεν αποδέχθηκε αυτή τη λογική. Η γύρω από τον «αφοπλισμό» διαμάχη μπήκε έτσι σε τροχιά.

Οι πιέσεις από την πλευρά των Βρετανών, οι «διαταγές» του στρατηγού Σκόμπυ και οι αιματηρές προκλήσεις από τους έγκλειστους στα κεντρικά ξενοδοχεία «δωσιλόγους» πολλαπλασιάστηκαν τις επόμενες ημέρες. Η σχεδόν «επίσημη» μαζική απόδραση 668 στελεχών του κατοχικού κράτους από τις φυλακές *Αβέρωφ* βάρυνε το κλίμα. Βρετανικές στρατιωτικές ενισχύσεις –ολόκληρη η 4η Ινδική Μεραρχία– έσπευσαν προς την Αθήνα και στο αεροδρόμιο του Ελληνικού εγκαταστάθηκαν σμήνη βρετανικών μαχητικών. Οι συσχετισμοί επέτρεπαν πλέον τα τελεσίγραφα. Ο στρατηγός Σκόμπυ ζήτησε την αποστράτευση της Εθνικής Πολιτοφυλακής –των αστυνομικών δυνάμεων του ΕΑΜ– στις 1 Δεκεμβρίου και του ΕΛΑΣ στις 10 Δεκεμβρίου. Μαζί του θα διαλυόταν ο ΕΔΕΣ στην Ήπειρο χωρίς όμως να θιγούν οι επίμαχες δυνάμεις της Ορεινής Ταξιαρχίας,

Η είσοδος στην ελληνική πρωτεύουσα της 3ης Ορεινής

της αστυνομίας και χωροφυλακής ή έστω της ημιεπίσημης Χ του Γρίβα. Η επιλεγμένη διαδικασία μάλλον δεν διασφάλιζε το μέλλον –πολιτικό ή βιολογικό– της Αριστεράς και των αριστερών.

Στην ουσία επρόκειτο για την ολοκλήρωση προσεκτικών, όσο και αποφασιστικών, κινήσεων που είχαν ξεκινήσει τις παραμονές της απελευθέρωσης: η «κρυφή» τοποθέτηση του Σπλιωτόπουλου και του επιτελείου των «εθνικών οργανώσεων» στη στρατιωτική διοίκηση της Αθήνας. Ο εξοπλισμός με βρετανικά όπλα –που έφθασαν με μικρά σκάφη στο Πόρτο Ράφτη πριν ακόμα αναχωρήσουν οι Γερμανοί από την Αθήνα– των έμπιστων μονάδων της χωροφυλακής, της αστυνομίας και της οργάνωσης Χ, η στρατιωτική οργάνωση –σε συντάγματα– των ενόπλων των «εθνικών οργανώσεων» και η στρατηγική τοποθέτησή τους στο κέντρο της Αθήνας κοντά στα κυβερνητικά κτίρια, η συνεχής ροή

Έλληνες στρατιώτες της 3ης Ορεινής Ταξιαρχίας κατά τη

Την προηγούμενη των γεγονότων στο Σύνταγμα

Πρεσβευτής Μ. Βρετανίας στην Αθήνα, Λήπερ, προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Μ. Βρετανίας

2 Δεκεμβρίου 1944.

Έκθεση για τη συνάντησή του με Τσάτσο και για τις αποφάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου υπό τον Γ. Παπανδρέου, χωρίς τους υπουργούς της Αριστεράς.

«Το υπουργικό συμβούλιο αποφάσισε

...Νά δώσει εντολές στην Αστυνομία να σταματήσει το αυριανό συλλαλητήριο και να σταματήσει τις διαδηλώσεις που έρχονται από τις συνοικίες. Διατάχθηκαν [οι αστυνομικοί] να χρησιμοποιήσουν βία όπου χρειαστεί.

[...]

3. Ο κ. Τσάτσος μου είπε ότι η άποψη της Κυβέρνησης ήταν ότι θα υπάρξει μικρή σύρραξη αύριο αλλά είναι σίγουροι ότι σε λίγες ώρες η κατάσταση θα είναι υπό έλεγχο. Τα αγγλικά στρατεύματα θα είναι σε επιφυλακή για να επέμβουν αν χρειαστεί».

(Αρχεία Βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών, F.O. 371/43736 R. 19864)

Στιγμιότυπο από το εαμικό συλλαλητήριο της 3ης Δεκεμβρίου

δυνάμεων από τη Μέση Ανατολή και την Ιταλία με κορύφωση την άφιξη της Ορεινής Ταξιαρχίας, η μεταφορά στελεχών της χωροφυλακής αλλά και του ΕΔΕΣ στην πρωτεύουσα, αποτελούσαν ψηφίδες μιας στρατηγικής που εύλογα θα μπορούσε να την ονομάσει κανείς πραξικόπημα. Την ίδια στιγμή η Αριστερά καταγγέλλονταν συνεχώς για «παραβιάσεις των συμφωνιών», ενώ «δοκιμαστικά» άρχιζαν και οι πρώτες δικαστικές δίωξεις στελεχών της Αντίστασης.

Για το ΕΑΜ και την Αριστερά η κατάσταση πλησίαζε το αδιέξοδο. Οι δυνάμεις τους ήταν κυρίαρχες σε όλη την εκτός Αθηνών Ελλάδα. Όμως στην πρωτεύουσα χτιζόταν προσεκτικά ένα καθεστώς που καμία συμφωνία δεν είχε προβλέψει. Η βρετανική αποφασιστικότητα εμποδίζε κάθε συζήτηση και ακύρωνε «εν τη γενέσει» κάθε εναλλακτικό σχέδιο. Μερικές κινήσεις εντυπωσιασμού και επίδειξης δύναμης – η σύσκεψη των Καπεταναίων στη Λαμία στις 17 Νοεμβρίου και ο εορτασμός της 26ης επετείου από την ίδρυση του ΚΚΕ στις 19 του ίδιου μήνα – δεν έκαμψαν την επιμονή του Σκόμπυ. Από την άλλη η ηγεσία της Αριστεράς έπρεπε να λάβει υπόψη της τόσο την ανάγκη για εξωτερική επισιτιστική βοήθεια όσο και τις περιπλοκές που θα προέκυπταν από τη σύγκρουση με συμμαχικά στρατεύματα ενώ ο πόλεμος διαρκούσε ακόμα. Το αδιέξοδο φαινόταν απόλυτο.

Την 1η Δεκεμβρίου, εξαιτίας αυτού του αδιεξόδου αλλά και εσωτερικών προστριβών, οι υπουργοί της Αριστεράς παραιτήθηκαν από την κυβέρνηση Παπανδρέου. Η τελευταία απάντησε σε αυτή την κίνηση με καταϊγισμό διαταγμάτων κατά της Αριστεράς. Το ΕΑΜ και τα κόμματα της Αριστεράς οργάνωσαν συγκέντρωση διαμαρτυρίας για την Κυριακή 3 Δεκεμβρίου και κήρυξαν γενική απεργία από τη Δευτέρα 4 Δεκεμβρίου. Ο δρόμος προς τα *Δεκεμβριανά* είχε φθάσει στο τέλος του.

Η Αθήνα πεδίο μάχης

Η μεγάλη διαδήλωση της Κυριακής 3 Δεκεμβρίου χτυπήθηκε στην πλατεία Συντάγματος από πυροβολισμούς που ρίχθηκαν από το κτίριο της Αστυνομικής Διεύθυνσης της Αθήνας. Υπήρξαν νεκροί –16 ή 17– και πολλοί τραυματίες. Το πολιτικό μήνυμα της επίθεσης ήταν σαφές: οι Βρετανοί δεν θα υποχωρούσαν ακόμα και αν η στάση τους οδηγούσε σε λουτρό αίματος στη μόλις απελευθερωμένη Αθήνα. Στην ουσία επρόκειτο για την τελευταία στάση της πολιτικής πριν αναλάβουν την επίλυση των διαφορών τα όπλα. Από τις 2

3 Δεκεμβρίου 1944: νεκροί διαδηλωτές, χτυπημένοι από

Βρετανός κομάντο στα Προύλαια της Ακρόπολης πυροβο-

Δεκεμβρίου ο ΕΛΑΣ κινητοποιούσε τις δυνάμεις του.

Καθώς ξημέρωνε η Δευτέρα 4 Δεκεμβρίου, το κλίμα στην Αθήνα γινόταν περισσότερο βαρύ και ηλεκτρισμένο. Τα αιματηρά γεγονότα στο συλλαλητήριο του ΕΑΜ της προηγούμενης ημέρας προκάλεσαν νέες συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας όπου περίσσευε η οργή. Η γενική απεργία παρέλυσε κάθε δραστηριότητα στο κέντρο της πόλης, η παροχή ηλεκτρικού διακόπηκε και, σε πολλές περιοχές, σταμάτησαν να λειτουργούν τα τηλέφωνα. Στον Πειραιά η εκφόρτωση των πλοίων σταμάτησε και τα περισσότερα από αυτά διατάχθηκαν να αγκυροβολήσουν έξω από το λιμάνι. Τον εκκωφαντικό θόρυβο των αεροπλάνων που πετούσαν σε χαμηλό ύψος, ρίχνοντας φυλλάδια με τις διαταγές της βρετανικής στρατιωτικής διοίκησης, συμπλήρωναν οι φωνές και τα συνθήματα που αναπαράγονταν σε κάθε συνοικία από τα χωνιά των οργανώσεων της Αριστεράς, ΕΑΜ, *Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (ΕΠΟΝ)*, ΚΚΕ. Προοδευτικά νέοι ήχοι προστέθηκαν στους προηγούμενους. Πυκνοί πυροβολισμοί ξεσπούσαν γύρω από το κέντρο και στις συνοικίες της Αθήνας. Μέλη των δεξιών οργανώσεων και δωσίλογοι (στελέχη του κατοχικού κράτους) «υπό περιορισμό» σε κεντρικά ξενοδοχεία χτυπούσαν τις διαδηλώσεις του ΕΑΜ που αυτή τη φορά συνοδεύονταν από ενόπλους. Την ίδια στιγμή οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ της Αθήνας καταλάμβαναν τα αστυνομικά τμήματα και αφοπλίζαν τους αστυνομικούς. Σε λίγες ώρες είχαν καταληφθεί 17 τμήματα και ο οπλισμός του προσωπικού τους προστέθηκε στα όπλα του ΕΛΑΣ. Στο Θησείο και στα Πετράλωνα οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ συγκρούστηκαν με μερικές εκατοντάδες μέλη της οργάνωσης Χ του Γρίβα. Όταν η κατάσταση έγινε δύσκολη για τους τελευταίους, ισχυρά βρετανικά αποσπάσματα επενέβησαν για να τους απεγκλωβίσουν και να τους μεταφέρουν στο κέντρο της πόλης.

Την επομένη, στις 5 Δεκεμβρίου, πραγματοποιήθηκαν ακόμα μια φορά μεγάλες διαδηλώσεις του ΕΑΜ στις συνοικίες. Ήταν όμως φανερό πλέον ότι τον λόγο είχαν τα όπλα. Η ραγδαία επιδείνωση της κατάστασης είχε οπωσδήποτε αιφνιδιάσει και τα δύο στρατόπεδα. Στην αρχή των μαχών οι Βρετανοί είχαν στην Αθήνα και στον Πειραιά μία ελλιπή ταξιαρχία τεθωρακισμένων, την 23η, η οποία όμως είχε εξοπλιστεί για την περίπτωση με μία επιλαρχία αρμάτων *Sherman*, των 35 τόνων, ακαταμάχητα για οποιοδήποτε όπλο που ο ΕΛΑΣ μπορούσε να διαθέτει. Υπήρχαν επίσης μονάδες αλεξίπτωτων και δύο τάγματα πεζικού που έφθασαν αεροπορικώς στην αρχή των γεγονότων,

Αθήνα, Δεκέμβριος 1944: Βρετανοί κομάντος απομακρύνουν

συνολικά 5.000 άνδρες. Αντίθετα υπήρχε ένα πλήθος βοηθητικών μονάδων με το προσωπικό τους, σχεδόν 10.000 άτομα, η προστασία των οποίων έθετε προβλήματα στον γενικό διοικητή, τον στρατηγό Σκόμπυ. Σε αυτές τις δυνάμεις προστέθηκαν τα πιστά στην κυβέρνηση Παπανδρέου ελληνικά στρατεύματα, η 3η Ορεινή Ταξιαρχία με 2.800 άνδρες, μονάδες της χωροφυλακής, της αστυνομίας και των οργανώσεων τύπου Χ με 2.500 έως 3.000 ενόπλους. Ως εφεδρεία αυτών των δυνάμεων υπολογίζονταν οι περίπου 12.000 άνδρες των Ταγμάτων Ασφαλείας και άλλων δωσιλογικών σωμάτων που βρίσκονταν «έγκλειστοι» είτε στην Αθήνα είτε σε νησιά του Σαρωνικού. Ο όγκος των βρετανικών ενισχύσεων –τρεις μεραρχίες πεζικού, η 4η Ινδική, η 4η και η 46η Βρετανικές, σε πρώτη φάση– θα έφθαναν στα μέσα Δεκεμβρίου.

Από την άλλη πλευρά η μεγάλη μονάδα του ΕΛΑΣ της Αθήνας, το Α΄ Σώμα Στρατού, είχε μεν στα χαρτιά μία καταγραμμένη δύναμη που πλησίαζε τις 20.000 γυναίκες και άνδρες, διέθετε όμως μόλις 6.000 όπλα, πολλά από τα οποία πιστόλια και περίστροφα. Επιπλέον, από την απελευθέρωση και μετά, οι δυνάμεις του βρίσκονταν σε κατάσταση αποστράτευσης και στην ουσία έπρεπε να συγκροτηθούν από την αρχή. Ο εφοδιασμός σε πυρομαχικά εξαρτιόταν από τη δυνατότητα αφοπλισμού των αντιπάλων του.

Οι μονάδες του ΕΛΑΣ της επαρχίας ήταν σε καλύτερη κατάσταση. Οι μονάδες της Στερεάς, η ΙΙη και η ΧΙΙη μεραρχίες, είχαν περίπου 5.000 ενόπλους κοντά στην Αθήνα. Μία από τις καλύτερες μονάδες τους όμως, το 2ο Σύνταγμα, αφοπλίστηκε από βρετανικά στρατεύματα στη Φιλοθέη, στο Κολέγιο Αθηνών, λίγο πριν αρχίσουν οι συγκρούσεις, εξαιτίας της απουσίας σαφών οδηγιών για τη στάση απέναντι στον αγγλικό στρατό. Οπωσδήποτε ήταν ένα σοβαρό πλήγμα για τον ΕΛΑΣ. Η ενίσχυση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ στην Αθήνα από δυνάμεις της κεντρικής και της βόρειας Ελλάδας ήταν προβληματική εξαιτίας των αποστάσεων –χρειάζονταν 12 έως 15 ημέρες πορεία για την άφιξη δυνάμεων από τη Θεσσαλία– της απουσίας μεταφορικών μέσων και της βρετανικής κυριαρχίας στον αέρα. Πάντως στη διάρκεια των μαχών έφθασαν στην Αθήνα μονάδες από την Πελοπόννησο, τη Στερεά ή και τη Θεσσαλία (η Ταξιαρχία Ιππικού και το 54ο Σύνταγμα), συνολικά 6.000 έως 7.000 ένοπλοι.

Οι συγκρούσεις κλιμακώθηκαν προοδευτικά και τις πρώτες τουλάχιστον ημέρες πήραν τη μορφή κλεφτοπόλεμου. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ προσπαθούσαν να καταστρέψουν τις ελληνικές μονάδες των αντιπάλων τους χωρίς όμως να εμπλακούν σε μάχες με τα

βρετανικά στρατεύματα. Πίστευαν ίσως ότι με τον τρόπο αυτό θα εξανάγκαζαν τους Βρετανούς να έρθουν σε συμβιβασμό καθώς δεν θα διέθεταν πλέον τοπικά στρατιωτικά και πολιτικά σπρίγματα. Για τον λόγο αυτό οι μεμονωμένες βρετανικές μονάδες στην Αττική και στην επαρχία δεν δέχθηκαν επίθεση και μάλιστα μπόρεσαν να μετακινήσουν σχεδόν ελεύθερα.

Το σχέδιο αυτό δεν καρποφόρησε εξαιτίας της αδυναμίας του ΕΛΑΣ να νικήσει τόσο τις δυνάμεις της Ορεινής Ταξιαρχίας, που βρίσκονταν εγκατεστημένες στο Γουδί μέχρι και τους Αμπελοκλήπους, όσο και τις δυνάμεις της χωροφυλακής που βρίσκονταν οχυρωμένες στο στρατόπεδο Μακρυγιάννη, κάτω από την Ακρόπολη. Οι αποτυχίες αυτές οφείλονταν στην καθυστερημένη άφιξη των μονάδων του ΕΛΑΣ της επαρχίας, στην εμφανή κατωτερότητα του οπλισμού του ΕΛΑΣ της Αθήνας και προπαντός στην παρέμβαση των

Βρετανοί στρατιώτες (πάνω) και ελαστές μαχητές (κάτω) κατά

Αναφορά του 30ού Βρετανικού Σώματος στρατού προς το Στρατιωτικό Συμβούλιο (War Office), 9 Δεκεμβρίου 1944

Προσωπικό για τον πρωθυπουργό από τον στρατηγό Σκόμπυ Πρώτο. Η αποστολή μας δεν είναι εύκολη καθώς αντιμετωπίζουμε μία καλά οργανωμένη, αδιάτακτη και αποφασισμένη οργάνωση (highly organised, unscrupulous and determined). Κρατούμε σταθερά τα ζωτικά σημεία στο κέντρο της Αθήνας και προοδευτικά διευρύνουμε τις θέσεις μας. Όλοι έχουν καλό ηθικό και έχουν ενθαρρυνθεί από τη χθεσινή σας ομιλία.

Δεύτερο. Τα διατιθέμενα στρατεύματα είναι ανεπαρκή για την εκκαθάριση της Αθήνας και του Πειραιά κάτω από την παρούσα κατάσταση χωρίς να προσφύγουν σε βομβαρδισμούς –επίγειους ή εναέριους– σε κατοικημένες περιοχές χωρίς να υπολογίζουν το κόστος σε υλικές καταστροφές και απώλειες αμάχων. Πρόκειται για μία γιγαντιαία αστική περιφέρεια και η εκκαθάριση πολυάριθμων καλά οργανωμένων κέντρων αντίστασης, αποτελεί ένα αργό και βασανιστικό στόχο. Μετά την εκκαθάριση των περιοχών αυτών είναι ιδιαίτερα δύσκολο να εμποδίσουμε την διείσδυση μικρών σωμάτων ανταρτών, οι περισσότεροι από τους οποίους φορούν πολιτικά ρούχα ενώ μεταξύ τους βρίσκονται και γυναίκες. Οι στασιαστές χρησιμοποιούν χωρίς δισταγμό εκκλησίες ως οχυρά και η μόνη λύση είναι να τους αποκλείσουμε εκεί ως να βγουν έξω (to starve them out).

Τρίτο. Ζήτησα από τον Ανώτατο Διοικητή των Συμμαχικών Δυνάμεων το υπόλοιπο της 46ης Μεραρχίας, ένα σύνταγμα τεθωρακισμένων αυτοκινήτων και 36 άρματα Sherman. Τα τελευταία θα μου επιτρέψουν να αναπτύξω το 46 Royal Tanks σε πλήρες σύνταγμα τεθωρακισμένων. Έχει μόνο μία επιλαρχία προς το παρόν. Πρέπει επίσης να αντιμετωπίσουμε την άφιξη ισχυρών σχηματισμών στην πόλη από τα βόρεια και τα δυτικά και πρέπει να δημιουργήσουμε μία μηχανοκίνητη δύναμη για να προλάβει αυτή την περίπτωση.

Τέταρτο. Είναι δύσκολο να υπάρξει εκτίμηση για το χρόνο που θα χρειαστεί για την εκκαθάριση της Αθήνας, του Πειραιά και των περικώρων τους. Κάτω από τις σημερινές συνθήκες θα χρειαστούν πολλές ημέρες, ίσως και εβδομάδες. Με την άφιξη των ενισχύσεων που έχουν ζητηθεί, ο χρόνος θα συντομευθεί. Οι αντίπαλοι μας αντιμετωπίζουν ίσως μεγάλα προβλήματα και έχουν συνειδητοποιήσει πως απέτυχε το σχεδιαζόμενο πραξικόπημά τους.

Πέμπτο. Είναι σημαντικό να γνωρίζει ο κόσμος τα πραγματικά γεγονότα. Η προπαγάνδα της ελληνικής κυβέρνησης είναι απελπιστικά λίγη. Η προπαγάνδα του εχθρού έντονη και έξυπνη. Κάνουμε ό,τι είναι δυνατό να την αντιμετωπίσουμε αλλά θα χρειαστούμε ενισχύσεις σε αυτόν τον τομέα. Κάθε δήλωση από αμερικανικής πλευράς για στήριξή μας θα έχει ισχυρό αποτέλεσμα.

Έκτο. Είμαι προσωπικά πεπεισμένος ότι τέσσερις από τους υπουργούς του ΕΑΜ ντρέπονται ειλικρινά (heartily ashamed) για την τραγωδία. Αμφιβάλλω όμως αν είναι αρκετά δυνατοί ώστε να θέσουν τη ζωή τους σε κίνδυνο καταγγέλλοντας την προσφυγή στη βία.

Έβδομο. Δεν αντιμετωπίσαμε ως τώρα πολιτικές δυσκολίες μεταξύ των στρατευμάτων μας. Έχω εκδώσει απόρρητες οδηγίες σε όλους τους αξιωματικούς - διοικητές ώστε να εκθέσουν τα πραγματικά γεγονότα στους υφισταμένους τους και εξηγήσουν τους λόγους της ανάμιξής μας. Οι άνδρες του 5ου τάγματος αλεξιπτωτιστών που περιλάμβανε αριθμό φιλοκομμουνιστικών στοιχείων δυσανασχέτησαν τόσο με αυτά που είδαν στη Θεσσαλονίκη ώστε αποκήρυξαν αυτήν την ιδεολογία.

Όγδοο. Μας απασχολούν οι δραστηριότητες της Ρωσικής Στρατιωτικής Αποστολής υπό τις διαταγές του συνταγματάρχη Ποπόφ.

βρετανικών δυνάμεων κάθε φορά που η μάχη έφθανε σε κρίσιμο σημείο. Η κατάληψη από τον ΕΛΑΣ κτιρίων στην περιφέρεια και η ουσιαστική κυριαρχία του σε όλες τις συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά δεν μπορούσε να οδηγήσει σε νίκη. Αντίθετα οι βρετανικές δυνάμεις με την αδιάκοπη υποστήριξη των αεροπλάνων που πολυβολούσαν και βομβάρδιζαν τις συνοικίες της πόλης και του ναυτικού πυροβολικού, εγκατέστησαν ένα προγεφύρωμα στο Φάληρο στο οποίο άρχισαν να συγκεντρώνουν ισχυρές δυνάμεις. Ταυτόχρονα άρχισαν να εξοπλίζουν εκ νέου τα πρώην μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας δημιουργώντας Τάγματα Εθνοφυλακής.

Οι πρώτες βρετανικές απώλειες συνέβησαν στις 6 Δεκεμβρίου στις επιχειρήσεις εκκαθάρισης της οδού Πανεπιστημίου όπου και καταλήφθηκαν τα γραφεία του ΕΑΜ και του ΚΚΕ στην οδό Κοραή. Η πρώτη όμως συγκροτημένη επίθεση του ΕΛΑΣ ενάντια σε βρετανικές δυνάμεις έγινε τη νύχτα της 12ης προς 13ης Δεκεμβρίου στα Παράπηγματα, στο σημερινό Πάρκο της Ελευθερίας πίσω από το Μέγαρο Μουσικής. Στη λυσσαλέα σύγκρουση οι Βρετανοί είχαν 150 νεκρούς, τραυματίες και αιχμαλώτους. Η αναμέτρηση έφθασε έτσι στη δεύτερη και σκληρότερη φάση της.

Η ολοκληρωτική σύγκρουση

Η βρετανική αντεπίθεση άρχισε στις 13 με 14 Δεκεμβρίου, καθώς έφθαναν οι πρώτες σημαντικές ενισχύσεις από το μέτωπο της Ιταλίας και ολοκληρωνόταν η συγκέντρωση στην Αθήνα των βρετανικών στρατευμάτων που βρίσκονταν έως τότε στην ελληνική επαρχία. Οι πρώτες βρετανικές επιδιώξεις ήταν η εξασφάλιση του λιμανιού του Πειραιά και η διασφάλιση της σύνδεσής του με το πολιορκημένο κέντρο της Αθήνας. Οι άξονες της επίθεσης θα ήταν ο λεωφόρος Συγγρού και, όταν εξασφαλιζόταν ο Πειραιάς, η οδός Πειραιώς. Εξυπακούεται ότι ταυτόχρονα έπρεπε να ενισχυθούν οι δυνάμεις που υπεράσπιζαν το μέτωπο της Αθήνας, τη γραμμική μάχη που ξεκινούσε από το Παναθηναϊκό Στάδιο και τον λόφο του Αρδηττού, έφθανε έως τους στενούς δρόμους στα δυτικά της Ομόνοιας, ενώ από του Μακρυγιάννη έφθανε έως το Πεδίο του Άρεως, τους Αμπελοκήπους και το Γουδί.

Οι Βρετανοί πίστευαν ότι, ύστερα από δέκα ημέρες συγκρούσεων, η μάχη πλησίαζε προς το τέλος της. Ο ΕΛΑΣ δεν είχε πετύχει κανέναν από τους βασικούς στόχους του ενώ οι βρετανικές και κυβερνητικές θέσεις είχαν σημαντικά ενισχυθεί. Οι απώλειες δεν

Υπολείμματα αγγλικού ερπυστριόφρου οχήματος στα

ήταν ακόμα σοβαρές. Έως τις 15 Δεκεμβρίου οι Βρετανοί είχαν 63 νεκρούς (11 αξιωματικούς), 228 τραυματίες και 235 αγνοούμενους, αιχμαλώτους στα χέρια του ΕΛΑΣ. Ο τελευταίος αντίθετα είχε χάσει –σύμφωνα με τις βρετανικές εκτιμήσεις– 4.000 μαχητές του από τους οποίους οι 2.900 ήταν αιχμάλωτοι στα χέρια των Βρετανών.

Οι βρετανικές εκτιμήσεις αποδείχθηκαν γρήγορα υπερβολικά αισιόδοξες. Ο ΕΛΑΣ –ιδιαιτέρα τα εφεδρικά του τμήματα της Αθήνας που σήκωσαν το βάρος των συγκρούσεων– είχε την ικανότητα να αναγεννιέται έπειτα από κάθε σύγκρουση. Εθελοντές δεν έλειπαν και μόνο ο διαθέσιμος οπλισμός περιόριζε τις δυνατότητές του. Οι επιθέσεις που εξαπέλυσαν οι βρετανικές δυνάμεις τις επόμενες ημέρες αντιμετώπισαν ισχυρή αντίσταση και πραγματοποίησαν αργές προόδους. Στον Πειραιά χρειάστηκαν διήμερες συγκρούσεις για να κλείσει ο ισθμός της Τερψιθέας και να ανοίξει για τα τεθρακισμένα ο περιφερειακός δρόμος της Καστέλας. Οι Γκούρκας, επίλεκτα ινδικά στρατεύματα, κατέλαβαν τέλος την κορυφή της Καστέλας και το μέτωπο μετακινήθηκε προς τις γραμμές του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου και το ποδηλατοδρόμιο (το σημερινό γήπεδο Καραϊσκάκη). Μερικές προκυμαίες του κυρίως λιμανιού άρχισαν να λειτουργούν από τις 19, αποφασιστικοί όμως πρόοδοι έγιναν στις 25 του μήνα όταν καταλήφθηκαν τα Ψυγεία Φιξ. Η οδός Πειραιώς, προς την Αθήνα, παρέμεινε όμως κλειστή για τους Βρετανούς.

Στις 18 η βρετανική επίθεση αναπτύχθηκε κατά μήκος της λεωφόρου Συγγρού, στηριγμένη στις σημαντικές ενισχύσεις που αποβιβάστηκαν στο Φάληρο. Υστερα από πολύωρες μάχες οι Βρετανοί κατέλαβαν δύο στρατηγικά σημεία, τον λόφο Σικελίας και το εργοστάσιο του Φιξ. Όμως οι παράλληλες επιθέσεις προς του Φιλοπάπου και τον Αρδηττώ απέτυχαν. Από την πλευρά του ο ΕΛΑΣ συνέχισε τις κινήσεις στην περιφέρεια χτυπώντας στην Σχολή Ευελπίδων και στις φυλακές Αβέρωφ. Οι τελευταίες «φιλοξενούσας» σημαντικούς δωσιλόγους (στελέχη του κατοχικού κράτους) και οι Βρετανοί οργάνωσαν τολμηρή επιχείρηση για τη διάσωσή τους. Ο Ιωάννης Ράλλης, που βρισκόταν εκεί φυλακισμένος, διέφυγε για να παραδοθεί αργότερα στους Βρετανούς. Την ίδια ώρα οι Βρετανοί γνώριζαν την πιο βαριά ήττα τους. Μονάδες του ΕΛΑΣ επιτέθηκαν στις εγκαταστάσεις και στις υπηρεσίες της RAF στην Κηφισιά και ύστερα από σύντομη μάχη αιχμαλώτισαν το σύνολο των εκεί Βρετανών. Οι εκατοντάδες αιχμάλωτοι οδηγήθηκαν προς τον βορρά παρακολουθούμενοι από αγγλικά αεροπλάνα που τους έριχναν δια-

Αγγλικά τανκς εισβάλλουν στα γραφεία του ΕΑΜ κατά τη

κώς εφόδια, τρόφιμα και σοκολάτες. Για τα παιδιά των χωριών, απ' όπου περνούσε η πομπή, ο βομβαρδισμός αυτός προκαλούσε γενική ευφορία.

Οι συνοικίες της Αθήνας δεν βομβαρδίζονταν με ζαχαρωτά. Οι αεροπορικές επιθέσεις γίνονταν αρχικά με ρουκέτες και πολυβολισμούς, οι στρατιωτικές εξελίξεις όμως παραμέρισαν τους διαταγμούς και προκάλεσαν βαρύτερους βομβαρδισμούς με βόμβες και τα πυροβόλα των πλοίων. Η επίθεση ενάντια στη Δραπετσώνα και τον λόφο του Νεκροταφείου της Αναστάσεως στον Πειραιά συνοδεύτηκε από βαρύ βομβαρδισμό από πλοία, αεροπλάνα και πυροβόλα, σχεδόν 4.000 βλήματα κάθε είδους. Το πυροβολικό του ΕΛΑΣ απαντούσε με τα τέσσερα έως έξι ορειβατικά πυροβόλα του ρίχνοντας μετρημένα βλήματα σε επιλεγμένους στόχους. Ο προτιμώμενος στόχος ήταν το κτίριο της Βρετανικής Πρεσβείας στο Κολωνάκι και τα Παλαιά Ανάκτορα όπου οι πρώην άνδρες των Ταγμάτων Ασφαλείας μεταμορφώνονταν σε μονάδες εθνοφυλακής. Δεν ήταν όμως οι οβίδες του ΕΛΑΣ που ενοχλούσαν τους Βρετανούς και τους συμμάχους τους. Το κύριο όπλο του πρώτου ήταν οι νάρκες με τις οποίες παγίδευε τους δρόμους και τα κτίρια και τις οποίες χρησιμοποιούσε για να ανοίγει τρύπες στους τοίχους των κτιρίων που πολιορκούσε.

Η τελευταία φάση

Τις ημέρες των Χριστουγέννων η πολιτική διαπραγμάτευση φάνηκε προς στιγμήν να επανέρχεται στο προσκήνιο. Η τολμηρή επίσκεψη του Τσώρτσιλ και του Ήντεν στη φλεγόμενη Αθήνα –την ώρα που εξελισσόταν η τελευταία γερμανική αντεπίθεση στο μέτωπο των Αρδενών– ήταν περισσότερο μία επίδειξη αποφασιστικότητας παρά μία προσπάθεια αναζήτησης ειρηνικής λύσης. Οι επιδιώξεις παρέμειναν αναλλοίωτες ως προς την ουσία τους εμπεριέχοντας μόνο μικρές αλλαγές προσώπων. Ο λόγος δόθηκε ξανά στα όπλα και οι μάχες εξακολούθησαν με μεγαλύτερη ένταση. Η εκστρατεία του ΕΛΑΣ στην Ήπειρο προκάλεσε την εύκολη κατάρρευση των δυνάμεων του Ζέρβα και έκανε ακόμα πιο επιτακτική για τους Βρετανούς την επίτευξη αποφασιστικής νίκης στην Αθήνα, το μοναδικό πλέον ανοικτό μέτωπο του πολέμου. Η συνεχής ροή βρετανικών ενισχύσεων και η ανάπτυξη των ελληνικών μονάδων της εθνοφυλακής με την στρατολόγηση όλων των αντιστασιακών χώρων έδινε σαφή πλέον υπεροχή στη βρετανική πλευρά.

Βρετανικό όπλο μάχης σε δράση κατά τα «Δεκεμβριανά»

Η πλατεία Ομονοίας κατά τα «Δεκεμβριανά» (ΑΣΚΙ).

Οι προσπάθειες επικεντρώθηκαν στο Γκάζι, κατά μήκος της οδού Πειραιώς, στην Ομόνοια και στις ανατολικές συνοικίες όπου οι Βρετανοί εξαπέλυσαν επιθέσεις με τεθωρακισμένα στη Νέα Σμύρνη, στο Δουργούτι και στο Κατσιπόδι. Υπό πολλαπλές πιέσεις οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ εκκένωσαν την κατεστραμμένη από τις πολυήμερες μάχες και τους βομβαρδισμούς Καισαριανή τις νυχτερινές ώρες της 29ης προς 30ής Δεκεμβρίου. Μόνημοι και έφεδροι αντάρτες και μαζί τους αρκετοί άμαχοι πέρασαν τον παγωμένο Υμηττό προς τα Μεσογεία. Η αντοχή του ΕΛΑΣ και η ικανότητά του να αναδιατάσει τις δυνάμεις του ύστερα από κάθε χτύπημα που δεχόταν, εξακολουθούσε να απελπίζει τους Βρετανούς ιθύνοντες. Ο πόλεμος στη δυτική και κεντρική Ευρώπη μαινόταν, και η κοινή γνώμη στην Αγγλία και στις ΗΠΑ είχε αρχίσει να αναρωτιέται σε τι ακριβώς αποσκοπούσε μία ελληνική εκστρατεία που απασχολούσε ήδη στοιχεία τεσσάρων βρετανικών μεραρχιών.

Καθώς τελείωνε ο χρόνος οι βρετανικές απώλειες άγγιζαν πλέον απαγορευτικά επίπεδα. Περισσότεροι από 1.500 Βρετανοί στρατιωτικοί είχαν τεθεί εκτός μάχης και από αυτούς οι 600 ήταν αιχμάλωτοι, η τύχη των οποίων μπορούσε να δημιουργήσει περιπλοκές στις αναμενόμενες διαπραγματεύσεις. Ο ΕΛΑΣ δημιούργησε δύο ισχυρές συγκεντρώσεις δυνάμεων, μία στην Κυψέλη-Τουρκοβούνια-Πατήσια και μία στην Ακαδημία Πλάτωνος-Περιστέρι που απειλούσαν με ισχυρές αντεπιθέσεις κάθε προώθηση των Βρετανών. Η μεθοδική εκκαθάριση αυτών των πολυδαίδαλων συνοικιών εμπεριείχε τον κίνδυνο να ξεπεράσουν οι βρετανικές απώλειες τα όρια του ανεκτού. Ήδη πολλές φωνές στο Λονδίνο υπενθύμιζαν ότι η Βρετανία είχε ήδη περισσότερες απώλειες στη σύγκρουση με την ελληνική Αντίσταση από τις αντίστοιχες που είχε στις όποιες συγκρούσεις για την απελευθέρωση της χώρας από τους Γερμανούς τον Οκτώβριο του 1944.

Την τελευταία εβδομάδα του πολέμου, η βρετανική τακτική άλλαξε. Επιδιώχθηκε η στήριξη στα νεοπαγή τάγματα εθνοφυλακής που είχαν συγκροτηθεί από μέλη των δεξιών οργανώσεων τύπου Χ, από χωροφύλακες της επαρχίας και, κυρίως, από μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας που, μετά τον αφοπλισμό τους, φρουρούνταν από τους Βρετανούς σε νησιά και σε φυλακές. Τα τάγματα αυτά εξαπέλυσαν απελπισμένες επιθέσεις ενάντια στις θέσεις του ΕΛΑΣ, υπό βρετανική υποστήριξη, ενώ ανέλαβαν και το αιματηρό έργο της εκκαθάρισης των συνοικιακών δαιδάλων –των προσφυγικών ιδιαίτερα συνοικιών– σε Αθήνα και Πειραιά. Οι απώλειές τους υπήρξαν τρομακτικές

Η ειδησεογραφία περί αφίξεως του Τσώρτσιλ στην Αθήνα και

-περισσότεροι ίσως από 2.000 νεκροί σε λίγες ημέρες- οι πιέσεις όμως που άσκησαν πάνω στις δυνάμεις του ΕΛΑΣ υπήρξαν καθοριστικές για τη συνέχεια. Απέναντι σε έναν εξαντλημένο αντίπαλο του οποίου τα εφόδια βρίσκονταν στο τέλος τους, οι Βρετανοί μπόρεσαν να προετοιμάσουν τις στρατηγικές τους κινήσεις. Την προέλαση με τεθωρακισμένα κατά μήκος του Κηφισού και η αντίστοιχη από τη λεωφόρο Κηφισίας και το Γηροκομείο προς τα Βόρεια. Αυτές οι δύο κινήσεις, που απειλούσαν την αποκοπή των δυνάμεων του ΕΛΑΣ από τους γειτονικούς ορεινούς όγκους, επέβαλαν την υποχώρηση και την εγκατάλειψη της Αθήνας. Στις 5 Ιανουαρίου του 1945 η μάχη των 33 ημερών τελείωσε.

Η συμφωνία της Βάρκιζας

Τα Χριστούγεννα του 1944, στο κτίριο του Υπουργείου Εξωτερικών στην Αθήνα, έγινε μεγάλη σύσκεψη στην οποία μετείχαν εκπρόσωποι όλων των πλευρών στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο. Από τη βρετανική πλευρά ήταν εκεί ο ίδιος ο Ουίνστον Τσώρτσιλ μαζί με τον υπουργό Εξωτερικών Άντονι Ήντεν και τον στρατηγό Αλεξάντερ, διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων της Μεσογείου. Ο Σιάντος, ο Παρτσαλίδης και ο Μάντακας εκπροσωπούσαν την Αριστερά, ενώ εκτός του Παπανδρέου βρίσκονταν εκεί ο Πλαστήρας -που οι Βρετανοί έφεραν κατεπειγόντως για τον σκοπό αυτό από τη Γαλλία- και ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός. Οι διαπραγματεύσεις κράτησαν τρεις ημέρες χωρίς να καταλήξουν σε πρακτικό αποτέλεσμα. Οι Βρετανοί επέμεναν πάνω στον μονομερή αφοπλισμό των δυνάμεων της Αντίστασης και στη διατήρηση ενός κυβερνητικού σχήματος στο οποίο η Αριστερά ή δεν θα μετείχε ή θα αναλάμβανε τελείως ασήμαντες αρμοδιότητες. Οι διαπραγματεύσεις διακόπηκαν και το μόνο ορατό αποτέλεσμα που είχαν ήταν η τοποθέτηση του αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού στο αξίωμα του αντιβασιλέα από τις αρχές του νέου χρόνου. Στις 3 Ιανουαρίου ο νέος αρχηγός του κράτους ανέθεσε στον Νικόλαο Πλαστήρα την εντολή δημιουργίας νέας κυβέρνησης. Ο πόλεμος στο μεταξύ συνεχίστηκε.

Η υποχώρηση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ από την Αθήνα στις 5 Ιανουαρίου άνοιξε τον δρόμο σε νέο κύκλο διαβουλεύσεων. Οι τελευταίες κατέληξαν σε συμφωνία για ανακωχή η οποία τέθηκε σε ισχύ στις 11 Ιανουαρίου. Ο ΕΛΑΣ απέσυρε τις δυνάμεις του από τη Στερεά Ελλάδα, τη βόρεια Πελοπόννησο και τη Θεσσαλονίκη. Δύο εβδομά-

Δεκέμβριος 1944· Βρετανοί κομάντος στη μάχη της Αθήνας,

δες αργότερα, ενώ πολλαπλασιάζονταν οι πιέσεις ενάντια στο ΕΑΜ με παρονομαστί μία έντονη εκστρατεία δυσφήμισης –για εγκληματικές ενέργειες, ομήρους, σφαγές κλπ.– άρχισαν, στις 2 Φεβρουαρίου, οι διαπραγματεύσεις για τελική συμφωνία στο τότε προάστιο της Αθήνας, τη Βάρκιζα. Εκεί υπογράφηκε, στις 12 του ίδιου μήνα, η συμφωνία της Βάρκιζας, η οποία και τέθηκε αμέσως σε ισχύ.

Η συμφωνία –ως προς το γράμμα της– έμοιαζε περισσότερο με βήμα συμβιβασμού παρά με συνθηκολόγηση των ηττημένων. Ο ΕΛΑΣ και τα υπόλοιπα ένοπλα σώματα της Αντίστασης θα αποστρατεύονταν με αντάλλαγμα την εξασφάλιση των πολιτικών ελευθεριών και την δημιουργία στρατού και σωμάτων ασφαλείας απαλλαγμένων από όσους βαρύνονταν με όποια συνεργασία με το κατοχικό καθεστώς. Δημοψήφισμα θα έκρινε το πολιτειακό μέλλον της χώρας και ελεύθερες εκλογές θα επανέφεραν την κοινοβουλευτική δημοκρατία στη χώρα. Αυτό ως προς τη θεωρία. Στην πράξη έπρεπε να αποδειχθεί ότι οι κοινωνικές και πολιτικές ομάδες που συγκρούστηκαν στην Αθήνα τον Δεκέμβριο μπορούσαν να συμβιώσουν. Για πολλούς και διάφορους λόγους αυτό έμελλε να αποδειχθεί ανέφικτο.

Η παράδοση των όπλων

Στο πλαίσιο των συμφωνιών της Βάρκιζας ο ΕΛΑΣ ξεκίνησε την αποστράτευσή του και την παράδοση του οπλισμού. Για πολλές χιλιάδες ανθρώπους επρόκειτο για μία δύσκολη στιγμή. Οι στόχοι του αγώνα τους δεν είχαν εκπληρωθεί, οι αντιπαλοί τους κυριαρχούσαν στη χώρα. Για πολλούς ετίθετο θέμα προσωπικής επιβίωσης πλέον. Πολλοί θα έπαιρναν τον δρόμο για την προσφυγιά, μέχρι και έξω από τα σύνορα της χώρας, ενώ άλλοι θα κατέφευγαν απευθείας στην ανωνυμία των μεγάλων πόλεων.

Ο κατάλογος των όπλων που παρέδωσε ο ΕΛΑΣ μαρτυρούσε περισσότερο από οτιδήποτε άλλο τη δράση του ενάντια στους κατακτητές, που αποτέλεσαν την κύρια πηγή εφοδιασμού και εξοπλισμού του. Στα όπλα που παραδόθηκαν περιλαμβάνονταν 100 πυροβόλα κάθε είδους, 220 όλμοι, 420 πολυβόλα, 1.410 οπλοπολυβόλα, 710 αυτόματα, 49.000 τυφέκια κλπ.

Το σύνολο υπερέβαινε τον προπολεμικό εξοπλισμό ενός πλήρους σώματος στρατού. Ένας αριθμός όπλων, ειδικά αυτομάτων, φαίνεται πως δεν παραδόθηκε αλλά τοποθετήθηκε σε ειδικές κρύπτες ώστε να αποτελέσει ένα είδος εγγύησης για τις εξελίξεις.

Η σύσκεψη που συγκάλεσε ο Τσώρτσιλ στα τέλη Δεκεμβρίου

Η υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας, στις 12 Φεβρου-

Η κυβέρνηση του Ν. Πλαστήρα ορκίστηκε καθώς ολο-

Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των υλικών έπεσε στα χέρια των κυβερνητικών δυνάμεων στην περίοδο μετά τη Βάρκιζα.

Η Συμφωνία της Βάρκιζας

(αποσπάσματα)

[...]

Ελευθερία

Άρθρον 1

Η κυβέρνηση θα εξασφαλίση σύμφωνα προς το Σύνταγμα και τας απανταχού καθιερωμένας Δημοκρατικές Αρχάς, την ελεύθερην εκδήλωσιν των πολιτικών και κοινωνικών φρονιμάτων των πολιτών, καταργούσα πάντα τυχόν προηγούμενον ανελεύθερον Νόμον. Θα εξασφαλίση επίσης την απρόσκοπτον λειτουργίαν των ατομικών ελευθεριών, ως του συνέρχεσθαι, του συνεταιρίζεσθαι και της δια του τύπου εκφράσεως των στοχασμών. Ειδικώτερον η Κυβέρνησις θα αποκαταστήση πλήρως τας συνδικαλιστικάς ελευθερίας.

Άρσις στρατιωτικού Νόμου

Άρθρον 2

Ο Στρατιωτικός Νόμος θα αρθή ευθύς μετά την υπογραφήν της παρούσης συμφωνίας. [...]

Αμνηστία

Άρθρον 3

Αμνηστεύονται τα πολιτικά αδικήματα τα τελεσθέντα από της 3ης Δεκεμβρίου 1944 μέχρι της υπογραφής του παρόντος. Εξαιρούνται της αμνηστίας τα συναφή κοινά αδικήματα κατά της ζωής και της περιουσίας, τα οποία δεν ήσαν απαραίτητων αναγκαία δια την επιτυχίαν του πολιτικού αδικήματος. Ο σχετικός Νόμος θα δημοσιευθή άμα τη υπογραφή της παρούσης συμφωνίας. [...]

Βάρκιζα, 12 Φεβρουαρίου 1945: φωτογραφικό στιγμίδιο

Βάρκιζα, 12 Φεβρουαρίου 1945, αμέσως μετά την υπογραφή της

Όμιοροι

Άρθροο 4

Άπαντες οι πολίται οι συλληφθέντες παρά του ΕΛΑΣ ή της Εθνικής Πολιτοφυλακής ή του ΕΛΑΝ, ανεξαρτήτως ημερομηνίας συλληψεως, θα αφεθούν αμέσως ελεύθεροι. Όσοι τυχόν κρατούνται με την κατηγορίαο ότι είναι δοσίλογοι ή ένοχοι αδικημάτων, θα παραδοθούν εις την δικαιοσύνην του Κράτους, ίνα δικαστούν υπό των αρμοδίων κατά Νόμον Δικαστηρίων.

Εθνικός Στρατός

Άρθροο 5

Ο Εθνικός Στρατός, πλην των κατ' επάγγελμα αξιωματικών και υπαξιωματικών, θα αποτελέται από τους οπλίτας των εκάστοτε στρατολογουμένων κλάσεων. (...) Άπαντα τα μόνιμα στελέχη του Εθνικού Στρατού θα κριθώσι υπό των Συμβουλίων, περί ών υπ' αριθ. 7 Συντακτική Πράξις. Τα πολιτικά και κοινωνικά φρονήματα των στρατευμένων πολιτών θα είναι σεβαστά.

Αποστράτευσις

Άρθροο 6

Άμα τη δημοσιεύσει του παρόντος, αποστρατεύονται αι ένοπλοι δυνάμεις Αντιστάσεως και συγκεκριμένως ο ΕΛΑΣ, τακτικός και εφεδρικός, το ΕΛΑΝ και η Εθνική Πολιτοφυλακή. [...]

Εκκαθάρισις υπαλλήλων

Άρθροο 7

Η Κυβέρνησις θα προβή δι Επιτροπών ή Συμβουλίων, τα οποία ειδικός Νόμος θέλει ορίση, εις την εκκαθάριση των Δημοσίων Υπαλλήλων, Υπαλλήλων Νομικών Προσώ-

πν Δημοσίου Δικαίου, Δημοτικών ή Κοινοτικών τοιούτων και λοιπών υπηρεσιών εξηρητημένων εκ του Κράτους, ή επιχορηγούμενων υπ' αυτού. Κριτήρια της εκκαθαρίσεως θα είναι η επαγγελματική επάρκεια, ο χαρακτήρ και το ήθος, η συνεργασία μετά του εκθροού και η χρησιμοποίησις του υπάλληλου ως οργάνου της δικτατορίας. Υπάλληλοι εκ των ανωτέρω προσχωρήσαντες κατά τον χρόνον της κατοχής εις τας δυνάμεις αντιστάσεως επανέρχονται εις τας θέσεις των και θα κριθούν καθ' όν τρόπον και οι άλλοι υπάλληλοι. Τα αυτά ως άνω Συμβούλια θα κρίνωσι τους υπάλληλους, οι οποίοι συμμετέσχον ή συνείργησαν εις την εκδήλωσιν των γεγονότων από της 3 Δεκεμβρίου 1944 μέχρι της υπογραφής του παρόντος. Τους εκ των τελευταίων τούτων ενεχομένους δύνανται να θέσουν εις διαθεσιμότητα επί τη βάσει των Νόμων, της οριστικής αυτών θέσεως καθορισθησομένης υπό της Κυβερνήσεως ήτις θα προέλθη από τας εκλογάς της Συντακτικής Συνελεύσεως. (...) Ουδείς υπάλληλος θα διωχθή μόνον δια τα πολιτικά του φρονήματα.

Εκκαθάρισις σωμάτων ασφαλείας

Άρθρον 8

Η εκκαθάρισις των Σωμάτων Ασφαλείας, Χωροφυλακής και Αστυνομίας Πόλεων, θα συντελεσθή το ταχύτερον παρ' ειδικών εκκαθαριστικών Συμβουλίων με τα αυτά ως και οι Δημόσιοι υπάλληλοι κριτήρια. [...]

Δημοψήφισμα και εκλογαί

Άρθρον 9

Το ταχύτερον δυνατόν, πάντως δε εντός του τρέχοντος έτους θα διεξαχθή εν πάση ελευθερία και γνησιότητα δημοψήφισμα, το οποίον θα τερματίση οριστικώς το πολιτειακόν ζήτημα, υποτασσομένων πάντων εις την απόφασιν του λαού. Θα επακολουθήσουν δε ως τάχιστα και εκλογαί Συντακτικής Συνελεύσεως δια την κατάρτισιν του νέου Συντάγματος της χώρας [...]

(«Η Συμφωνία της Βάρκιζας», Αθήνα, 1945)

Ο σημαντικότερος όρος της συμφωνίας της Βάρκιζας ήταν η

Οι απώλειες και η πολιτική των πτωμάτων

Στο τέλος της μάχης των 33 ημερών οι βρετανικές απώλειες ήταν 254 νεκροί –από τους οποίους οι 30 αξιωματικοί– 1.216 τραυματίες και 50 αγνοούμενοι. Σε αυτούς δεν συμπεριλαμβάνονται οι απώλειες της αεροπορίας από την οποία είχαν προέλθει οι 500-600 αιχμάλωτοι της Κηφισιάς και του ναυτικού, αγήματα του οποίου πολέμησαν στον Πειραιά και στο Φάληρο. Συνολικά η Βρετανική αυτοκρατορία είχε περισσότερους από 2.000 άνδρες της εκτός μάχης. Στην ελληνική πλευρά οι καταμετρήσεις των θυμάτων δεν έγιναν φυσικά με την ίδια ακρίβεια και μόνο υπολογισμοί μπορούν να προσδιορίσουν το ύψος τους. Πέρα λοιπόν από τις βρετανικές απώλειες, υπολογίζεται ότι σκοτώθηκαν περίπου 3.500 ένοπλοι του αντιστασιακού στρατοπέδου (από τους οποίους 900 αστυνομικοί και χωροφύλακες) και περίπου 3.000 μαχητές του ΕΛΑΣ. Πολύ δύσκολα όμως μπορούν να υπολογιστούν οι απώλειες των αμάχων. Με τη μορφή που είχαν οι μάχες στην Αθήνα και στον Πειραιά, η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε μάχιμους και αμάχους δεν ήταν πάντα εύκολη. Σε τελευταία ανάλυση, πολύ λίγο ενδιέφερε η καταγραφή αυτού του είδους των απωλειών στη διάρκεια της μάχης. Δεν υπήρχαν σχετικές υπηρεσίες, ιδιαίτερα στην πλευρά του ΕΛΑΣ, ενώ η κύρια φροντίδα ήταν να ταφούν οπουδήποτε οι νεκροί έτσι ώστε να προληφθούν επιδημίες. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι οι αεροπορικοί και ναυτικοί βομβαρδισμοί κατοικημένων περιοχών, η χρήση όλμων και πυροβολικού από τους αντιμαχόμενους, η έντονη δράση των ελεύθερων σκοπευτών και οι συγκρούσεις ανάμεσα σε κατοικημένα σπίτια και πολυκατοικίες, προκάλεσαν μεγάλο αριθμό θυμάτων στον άμαχο πληθυσμό. Μερικές εκτιμήσεις της εποχής κάνουν λόγο για περισσότερους από 10.000 νεκρούς αμάχους.

Όμως, πριν υπογραφεί η συμφωνία της Βάρκιζας, ο περί των θυμάτων λόγος ήταν έτοιμος να υποκαταστήσει την πολιτική. Ο τρόπος με τον οποίο πέθαναν οι χιλιάδες αυτές των θυμάτων –οι 33 ημέρες των μαχών της Αθήνας κόστισαν στην ελληνική κοινωνία περισσότερους μάλλον νεκρούς απ' όσο της είχε κοστίσει ο εξάμηνος πόλεμος του 1940-1941– έγινε αντικείμενο πολιτικής αντιδικίας μέσα από τα πάθη της οποίας η οποιαδήποτε συμφωνία ειρήνευσης δεν μπορούσε παρά να βγει τραυματισμένη. Και οι δύο πλευρές είχαν εξάλλου χρησιμοποιήσει από την πρώτη στιγμή την τακτική των μαζικών συλλήψεων. Αληθινά στρατόπεδα συγκέντρωσης δικαίων και αδικών λει-

Θρυλικές ελαστίσεις στη μάχη της Αθήνας: Γεωργία Παλη-

τουργούσαν στο Γουδί ή στο Φάληρο ενώ οι πλεονάζοντες «ύποπτοι» φορτώνονταν σε πλοία και εκπομπίζονταν σε στρατόπεδα κρατουμένων στην Αίγυπτο, στην Ελ Ντάμπα. Η πρακτική αυτή περιέλαβε πολλές χιλιάδες άτομα. Από την πλευρά του ο ΕΛΑΣ, η Πολιτοφυλακή και η ΟΠΛΑ (Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών) προέβαιναν σε μαζικές συλλήψεις «υπόπτων», ειδικά όταν άρχισε η στρατολόγηση των δωσίλογων της Κατοχής στα νέα τάγματα Εθνοφυλακής. Σε αυτή τη διαδικασία των συλλήψεων η υπέρβαση των ορίων ήταν συχνή πρακτική. Πολλοί θανατώθηκαν με συνοπτικές διαδικασίες. Οι μιστοί χωροφύλακες και τα στελέχη του κατοχικού κράτους αποτέλεσαν προτιμώμενα θύματα σε μία «εκ των υστέρων» εκκαθάριση που όμως δεν πήρε την έκταση της αντίστοιχης στη Γαλλία ή στην Ιταλία. Ανάμεσα στους εκτελεσμένους υπήρξαν και διάσημα πρόσωπα όπως η τραγωδός Ελένη Παπαδάκη που είχε δημιουργήσει ισχυρές αντιπάθειες στην Κατοχή εξαιτίας των στενών της σχέσεων με τις κατοχικές κυβερνήσεις και Γερμανούς αξιωματικούς – λόγος για τον οποίο διαγράφηκε από το Σωματείο Ελλήνων Ηθοποιών στην απελευθέρωση (παρ' όλα αυτά ο εκτελεστής της συνελήφθηκε και δικάστηκε σε θάνατο από τον ΕΛΑΣ καθώς δεν είχε εντολή για τη θανάτωσή της). Άλλοι μεταφέρθηκαν ως όμηροι προς τη βόρεια Ελλάδα, μεταφορά δύσκολη μέσα στο κρύο του χειμώνα. Από την άλλη πλευρά οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των εθνοφυλάκων στις λαϊκές συνοικίες περιλάμβαναν πάντοτε σχεδόν συνοπτικές εκτελέσεις και «εξαφανίσεις».

Από την πλευρά της Αριστεράς υποστηριζόταν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των θυμάτων στον άμαχο πληθυσμό προκλήθηκαν από τους επίγειους, εναέριους και ναυτικούς βομβαρδισμούς που, μερικές φορές –όταν για παράδειγμα προσπαθούσαν να σιγήσουν τα πυροβόλα του ΕΛΑΣ– έπαιρναν τυφλά καταστροφική διάσταση. Η δράση των Βρετανών ελεύθερων σκοπευτών, που από την Ακρόπολη ή τον Λυκαβηττό χτυπούσαν οτιδήποτε κινείτο στις γύρω συνοικίες, χρεώθηκε για πολλά από τα θύματα. Από την άλλη πλευρά, από πολύ νωρίς έγινε λόγος για θηριωδίες του ΕΛΑΣ και προπαντός της «ειδικής του αστυνομίας», της ΟΠΛΑ, στις περιοχές της Αθήνας που βρίσκονταν υπό τον έλεγχό του, θηριωδίες στις οποίες θα έπρεπε να αποδοθεί ο μεγάλος αριθμός των θυμάτων μεταξύ των αμάχων. Η αγριότητα μάλιστα των σχετικών σφαγών συνοδεύτηκε από τρομακτικές φήμες και φρικιαστικές περιγραφές που ήθελαν τη θανάτωση των θυμάτων να γίνεται με ανοιγμένα κονσερβοκούτια.

Η υπογραφή της συμφωνίας στη Βάρκιζα στην εφημερίδα

Η Βρετανική προπαγάνδα, διψασμένη για υλικά που θα νομιμοποιούσαν τη δράση των Άγγλων στην Ελλάδα, υιοθέτησε εν μέρει τις θέσεις για αγριότητες της Αριστεράς επικεντρώνοντας όμως περισσότερο στις συλλήψεις ομήρων. Οπωσδήποτε οι εκατέρωθεν φήμες συνέβαλαν στην καλλιέργεια του αμοιβαίου μίσους και στην εξαχρείωση των μεθόδων και των πρακτικών. Από τα μέσα Δεκεμβρίου και μετά, όταν άρχισαν οι μαζικές μεταφορές συλληφθέντων από τους Βρετανούς προς τη Μέση Ανατολή, στην Αριστερά κυκλοφόρησε η φήμη ότι το ανθρώπινο φορτίο των αρματαγωγών αδειάζεται πολλές φορές στη θάλασσα. Από την άλλη πλευρά οι Βρετανοί ανακοίνωναν επίσημα ότι τον ΕΛΑΣ καθοδηγούν Γερμανοί αξιωματικοί και ότι σημειώθηκαν κρούσματα χρήσης δηλητηριωδών αερίων ενάντια στις αγγλικές δυνάμεις.

Αμέσως μετά το τέλος των επιχειρήσεων στην Αθήνα η διά των νεκρών προπαγάνδα πήρε μεγάλες διαστάσεις. Μαζικές εκταφές πτωμάτων έγιναν σε όλες τις συνοικίες της Αθήνας με πρόσχημα την αναγνώριση των θυμάτων από τους συγγενείς και παρονομαστή την επίδειξη των αγριότητων του ΕΛΑΣ. Ακόμα και οι θαμμένοι στον Εθνικό Κήπο νεκροί –περιοχή όπου δεν είχε πρόσβαση ο ΕΛΑΣ– αποδόθηκαν στην κομμουνιστική θηριωδία. Ο φανατισμός των εφημερίδων της Δεξιάς που, πριν ακόμα λήξουν οι συγκρούσεις, είχαν κάνει κεντρικό σύνθημά τους τη μη παροχή αμνηστίας για τα εγκλήματα της Αριστεράς, έβρισκε σε αυτήν την επίδειξη ισχυρά επιχειρήματα. Καθημερινά σχεδόν γινόταν λόγος για «πνιγδες», ρεματιές και λατομεία γεμάτα από πτώματα.

Στην πραγματικότητα, παρά την καλή της θέληση, η ιατροδικαστική υπηρεσία του περίφημου Καψάσκη δεν μπόρεσε να επιδείξει παρά 1.700 πτώματα των οποίων ο θάνατος θα μπορούσε να αποδοθεί σε κάθε είδους εκτέλεση. Δεν είχε σημασία. Οι εφημερίδες συνέχισαν απτόητες να κάνουν λόγο για δεκάδες χιλιάδες θύματα των οποίων οι θύτες έπρεπε παραδειγματικά να τιμωρηθούν.

Η Βρετανική πλευρά έδωσε ιδιαίτερη σημασία στη δύναμη αυτών των εικόνων. Για την υποστήριξή τους μάλιστα έφθασε στην Αθήνα τον Ιανουάριο μία επιτροπή από στελέχη των βρετανικών συνδικάτων με επικεφαλής το στέλεχος του *Εργατικού Κόμματος* της αντιπολίτευσης, σερ Ουώλτερ Σίτριν. Η έκθεση που συνέταξε αυτή η επιτροπή περιέγραψε με τα μελανότερα χρώματα τις θηριωδίες του ΕΛΑΣ και αποτέλεσε τότε και αργότερα μία ισχυρή δικαίωση της βρετανικής θέσης: οι βρετανικές δυνάμεις είχαν

Δίκρωμη Ξυλογραφία που κυκλοφόρησε στα «Δεκέμβρι-

σώσει την Ελλάδα από λουτρό αίματος και ατελείωτη βασιλεία της φρίκης. Η έκθεση αυτή, όσο και αν το περιεχόμενό της ήταν αναμενόμενο σε μία εποχή όπου η Αγγλία είχε στρατό 80.000 ανδρών καθηλωμένο στην Ελλάδα ενώ ο πόλεμος συνεχιζόταν και η αυτοκρατορία ράγιζε, είχε βαριές συνέπειες για τη συνέχεια των γεγονότων. Δικαίωσε τη θέση για μη αμνήστευση των εγκλημάτων της Αριστεράς και προκάλεσε τη βιομηχανία διώξεων και συλλήψεων αμέσως μετά τη Βάρκιζα. Οποσδήποτε αυτή η εξέλιξη δεν ευνοούσε την αναμενόμενη «ομαλοποίηση» και την ειρήνευση της χώρας.